

NOTE DE LECTURĂ

Nicolaus OLAHUS, *Epistolae, pars I, 1523-1533, edidit, introduxit et comnetariis instruxit Emőke Rita Szilágyi*, Budapest, Reciti Kiadó, 2018 (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series Nova, tomus XIX/I).

Scrisorile lui Nicolaus Olahus au fost cunoscute și apreciate într-un mod deosebit și până acum de către specialiști. Colecționarul și eruditul jezuit György Pray a fost primul care a editat câteva dintre scrisorile lui Olahus în anul 1805 în lucrarea sa *Epistolae procerum regni Hungariae*. Până la momentul actual, opera de căpătâi însă în privința corespondenței lui Olahus era ediția lui Arnold Ipolyi: *Oláh Miklós levelezés*, Budapest, 1875 (Monumenta Hungariae Historica 25). Ipolyi a publicat de fapt codexul de scrisori redactat chiar de către Olahus, care în literatura de specialitate este numit *Epistolae familiares*. Ediția lui Ipolyi satisfăcea pe deplin exigențele istoriografiei pozitivistice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Nu este întâmplător deci faptul că toți cei care au studiat opera lui Olahus până acum se foloseau de această ediție. Dar în același timp, cei 144 de ani care au trecut de la publicarea operei lui Ipolyi au arătat și carențele volumului. Mai recent, și în istoriografia internațională s-a ivit necesitatea revizuirii și a întocmirii unei noi ediții critice¹.

Care sunt deci acele probleme care pot fi întâmpinate de către cercetătorul de azi în privința ediției în cauză? În primul rând, Ipolyi a standardizat ortografia latină a textelor din coligatul respectiv. Asta înseamnă că nu a luat în considerare geneza codexului: Olahus, după ce și-a selectat scrisorile care urmau să fie incluse în volum, le-a dat aceste texte pentru copiere la trei copiiști. După ce toate textele au fost copiate frumos, Olahus a trecut la revizuirea lor: în unele cazuri și-a rescris scrisorile sale, eliminând sau, altădată, adăugând unele fragmente. Din aceste procedee de rescriere se pot trage concluzii interesante privind metoda de lucru, precum și metoda de autoportretizare (self-fashioning) a lui Olahus. Rescrierile și modificările textuale nu vizau doar unele corecturi stilistice, ci ne arată totodată și ce imagine a vrut să transmită posterității despre sine Olahus. Este grăitoare în acest sens scrisoarea lui Imre Kálnai către Olahus din Radava (Slovacia) la data de 13 noiembrie 1527. Kálnai (1490-1547) și-a făcut studiile la Universitatea din Viena. Între 1525-1526 a fost secretar regal la curtea din Buda. După dezastrul de la Mohács se retrage la moșia sa din comitatul Bars și devine protopopul Ardealului. Din corespondența și din poeziile lui Olahus știm că Imre Kálnai era adeptul lui Szapolyai, iar Olahus a vrut să-l convingă să treacă de partea lui Ferdinand. Demersurile lui Olahus nu au adus niciun rezultat, așa cum Olahus nu a reușit să împiedice nici lepădarea lui Kálnai de religia catolică; acesta, în 1536 renunțând la protopopiat, se căsătorește cu Dorottya Apponyi. Însă în 1527 Kálnai era încă un catolic zelos, iar în scrisoarea mai sus amintită vorbea despre faptul că vrea să pornească în pelerinaj *in Terram Sanctam*, dar lutheranii râd de acest plan al lui: *quod Lutherani quamvis irrideant*. În textul original însă această frază suna așa: *quod vos Lutherani quamvis irrideatis*, adică „de care voi, lutheranii, râdeți”. Ori că era vorba doar de o aluzie ironică, ori de o sugestie reală referitoare la faptul că Olahus la vremea respectivă ar fi simpatizat într-adevăr cu luteranii (printre acești *vos* fiind inclus și el), în timpul redactării epistolelor (probabil în anul 1539), Olahus a șters din textul scrisorii acest pronume personal, eliminând astfel orice dubiu care s-ar fi putut ridica în privința zelului său catolic².

În al doilea rând, din ediția lui Ipolyi lipsește orice aparat critic: nu găsim nicio notă sau explicație filologică, istorică sau culturală referitoare la locurile obscure ale textului. Or, fără acestea, chiar și specialiștii pot fi induși în eroare în interpretarea textelor lui Olahus. Nu s-a observat nici

¹ Vezi, în acest sens, Gilbert Tournoy, *Petrus Nannius and Nicolaus Olahus*, „Humanistica Lovanensia. Journal of Neo-Latin Studies”, 55, 2006, p. 131.

² O analiză mai detaliată despre rescrierea acestei scrisori vezi Emőke Rita Szilágyi, *Editorial Procedures and Types of Censure: On the Upcoming Critical Edition of Nicolaus Olahus' Correspondence*, în vol. *Nicolaus Olahus 450. Tagungsband der internationalen Konferenz zum 450. Todestag von Nicolaus Olahus*, Szilágyi, Emőke Rita (hrsg.), Wien, Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien, Balassi Institut Collegium Hungaricum Wien, Ungarische Archivdelegation beim Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien, 2019, p. 193–203.

faptul că *Epistolae familiares* nu conține doar corespondența scrisă și primită de Olahus, ci și unele discursuri și poezii ale lui Olahus, dar și ale altor scriitori. Astfel, de exemplu, aici se găsește și o scurtă descriere a lui Erasmus la *Tragedia Basilehului (Tragoedia Basiliensis)*, care însă nu a fost inclusă în ediția corespondenței lui Erasmus redactată de către P.S. Allen.

Nu s-a subliniat până acum nici faptul pus în evidență de către Szilágyi Emőke Rita atât în prefața prezentului volum, cât și într-un alt studiu³, și anume că adunarea și redactarea scrisorilor din codexul *Epistolae familiares* nu a fost făcută la întâmplare, ci după un anumit plan. Acest lucru se vede clar dacă examinăm cine au fost cei mai activi parteneri de corespondență ai lui Olahus: Cornelius Sceperus (47 de scrisori), Szalaházy Tamás (36 de scrisori) și Erasmus din Rotterdam (30 de scrisori). Toți trei erau umaniști filohabsburgici, așa cum a fost tot timpul vieții sale și Olahus, un zelos susținător al Casei de Austria. Sceperus a fost consilierul împăratului romano-germanic Carol (de Habsburg) al V-lea; Szalaházy, cancelar și episcop din Eger, a fost și el consilierul intim al împăratului Ferdinand I, iar opera lui Erasmus *De vidua christiana* (1529) i-a fost dedicată reginei Maria (de Habsburg) aș cărei secretar la vremea respectivă era chiar Olahus. Un leitmotiv al corespondenței lui Olahus cu Erasmus a fost tentativa secretarului de a-l convinge pe marele umanist să accepte invitația reginei de a se stabili la curtea sa de la Bruxelles⁴. Lucruri la fel de interesante ies la iveală și inversând ecuația, adică dacă ne îndreptăm atenția spre acele persoane ale căror scrisori lipsesc din codex. Astfel, de exemplu, nu găsim nicio scrisoare scrisă sau primită de la rudele cele mai apropiate ale lui Olahus (Máté Oláh, Orsolya Oláh, Miklós Oláh-Császár, Lukrécia Oláh – fiica neligitimă a lui Olahus). Dintre umaniștii maghiari contemporani cei mai de seamă găsim scrisori doar de la Ștefan Brodericus (István Brodarics, 1470-1539), opt scrisori și de la Tamás Nádasdy (1498-1562) doar două scrisori. Ceea ce nici nu este de mirare, fiindcă amândoi erau antihabsburgici, aparținând fracțiunii lui Ioan Szapolyai, adversarul lui Ferdinand I. După ce Olahus s-a întors în Ungaria (1540) și după ce și Nádasdy a trecut de partea lui Ferdinand, corespondența între cei doi a luat avânt. În arhiva familiei Nádasdy se găsesc 110 de scrisori autografe ale lui Olahus trimise în marea lor majoritate către Nádasdy Tamás în perioada 1539-1565.

Fiindcă *Epistolae familiares* conținea doar scrisorile redactate în perioada 1527-1539 nu prea s-au făcut eforturi pentru adunarea și publicarea corespondenței lui Olahus din perioada 1539-1564. Prezența ediției critice dorește să fie exhaustivă, bineînțeles în măsura posibilităților. După intențiile autoarei, ea cuprinde toată corespondența lui Olahus (adică scrisorile scrise de el, precum și scrisorile scrise de alții către el) purtată în limbile latină, maghiară și germană. Deocamdată, despre scrisori scrise în alte limbi de către Olahus, sau adresate lui, nu avem cunoștință. Volumul prezent este deci doar primul din această colecție planificată și conține corespondența lui Olahus din perioada 1523-1533, în total 435 de scrisori. Dintre acestea, două erau total necunoscute până azi, restul scrisorilor incluse în volumul de față fiind deja publicate de Ipolyi sau de alții. Prima scrisoare necunoscută este cea adresată cononicului din Brașov (Esztergom, 9 februarie 1523) prin care Olahus, ca secretar al arhiepiscopului din Esztergom, îl înștiințează pe cononicul respectiv că sinodul va avea loc în ziua Sfântului Adalbert și îl roagă să trimită pe cineva la sinod. A doua scrisoare necunoscută este adresată de către secretarul regal, Zsigmond Szeremlényi, lui Olahus (Viena, 1 septembrie 1529), și conține noutăți importante despre mișcarea oastei otomane în Ungaria de Mijloc.

Scrisorile din volum sunt publicate în ordine cronologică. La fiecare scrisoare există un rezumat în engleză. În cazul textelor mai lungi, paragrafele sunt numerotate și în aceste cazuri rezumatele sunt făcute pe paragrafe. Fiecare scrisoare din ediția Ipolyi a fost confruntată cu manuscrisul original al scrisorii, indicându-se totodată și cota arhivistică actuală a scrisorii. Codexul *Epistolae familiares* se află astăzi în Arhivele Naționale Maghiare, în arhiva familiei Esterházy. Sora lui Olahus, Ursula Oláh (Oláh Orsolya), după ce îi murise primul său soț, György Bona, s-a căsătorit

³ Szilágyi Emőke Rita, *Epistolae familiares – baráti (?) levelek. Oláh Miklós barátai levelezése tükrében*, în vol. *MONOKgraphia: Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára*, Nyerges, Judit, Verók, Attila, Zvara, Edina (red.), Budapest, Kossuth Kiadó, 2016, p. 668–672.

⁴ Vezi în acest sens și: Cornelia Popa-Gorjanu, *Relațiile lui Nicolaus Olahus cu Erasmus de Rotterdam*, „Annales Universitatis Apulensis. Series Historica”, 13 (2009), p. 211–221.

a doua oară cu Kristóf Császár. Fiul lor, care își scria numele sub forma Miklós Oláh-Császár, s-a căsătorit la data de 21 ianuarie 1560 cu Anna Zluny Frangepán, care era fiica adoptată al sus-aminitului Tamás Nádasdy. Fiica lor, Orsolya s-a căsătorit cu Ferenc Dersffy. Din această căsătorie s-a născut Orsolya Dersffy care s-a căsătorit prima dată cu Ferenc Mágóchy. După moartea lui Mágóchy, văduva Orsolya s-a căsătorit din nou cu Miklós Esterházy. Fiul lui Miklós, Pál Esterházy, în a cărui arhivă s-a păstrat codexul cu corespondența lui Olahus, s-a născut din a doua căsătorie a lui Miklós, însurându-se de data această cu Nyáry Krisztina. Cu toate acestea, Pál Esterházy Pál (1635-1713) care, pe lângă faptul că a ajuns palatinul Ungariei, era și un umanist erudit, a ținut mult să-l includă pe Olahus printre strămoșii familiei sale. Îi datorăm lui Pál Esterházy salvarea și păstrarea arhivei personale a lui Olahus. Portretul arhiepiscopului se află și astăzi în galeria strămoșilor familiei Esterházy din castelul din Forchtenstein (Fraknó).

Pe lângă cota arhivistică actuală sunt semnalate și celelate ediții moderne, precum și traducerile în alte limbi (maghiară, română, slovacă, engleză) ale fiecărei scrisori. Textul latin este transcris după criteriile ediționale ale seriei Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, criterii stabilite cel mai recent de către Bene Sándor și Békési Enikő⁵. Fiecare scrisoare este însoțită de un bogat aparat explicativ: în notele textologice și filologice sunt semnalate corecturile și rescrierile ale lui Olahus, sunt identificate textele antice și umanistice literare sau istoriografice citate sau parafrazate de către autorii scrisorilor. Sunt identificate persoanele și toponimiile din textele scrisorilor și se oferă și o bibliografie exhasutivă despre fiecare scrisoare, precum și despre persoanele și evenimentele tratate în scrisoarea respectivă.

Pe baza celor expuse mai sus, se poate afirma că volumul de față reprezintă la ora actuală cel mai bun și cel mai sigur instrument de cercetare pentru orice specialist care se ocupă de opera lui Olahus sau în sens mai larg, cu studierea umanismului european din secolul al XVI-lea. Volumul în format electronic (PDF) se găsește și pe internet și poate fi descărcat liber și gratuit: <http://reciti.hu/2019/4989>. Și volumele următoare vor fi puse pe internet, și se proiectează ca și manuscrisele originale ale scrisorilor în formă scanată să fie incluse în aceste ediții electronice. Totodată, autoarea așteaptă sugestiile, observațiile sau chiar semnalarea unor scrisori necunoscute referitoare la Olahus, pentru ca toate acestea să fie incluse în viitoarele volume ale seriei.

Marius BOROMIZ (coord.), *Mărginenii Sibiului pentru Marea Unire*, Sibiu, Editura Salgo, 2019, 552 p.

Vizitând Transilvania la începutul secolului XX, Nicolae Iorga scria în volumul său de memorii *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească la 1906*, rezultat în urma acestei călătorii, că satele românești din Mărginimea Sibiului reprezintă „mândria noastră în aceste părți”, iar „cununa vrednică” a acestora este „Săliștea, mărgăritarul românesc al Ardealului”. În opinia sa, niciun alt sat românesc din Transilvania nu întrecea Săliștea în vigoarea cultivării limbii, culturii și identității românești prin școală, biserică și reuniuni de o mare diversitate.

Săliștenii înșiși, în particular, și românii mărgineni, în general, erau și sunt până astăzi mândri de istoria și de strămoșii lor care au făurit-o, memoria lor fiind cultivată permanent cu demnitate și mândrie prin activități diverse și prin monumentele edificate în toate cele 18 localități ale Mărginimii.

Astfel, nici centenarul Marii Uniri nu putea trece nemarcat de mărgineni. Alături de manifestațiile publice, culturale și religioase organizate în cursul anului 2018, la inițiativa directorului Liceului Tehnologic „Ioan Lupaș”, harnicul profesor de istorie Marius Boromiz, și cu sprijinul financiar al Asociației Generale a Mărginenilor Sibiului, a fost realizat și publicat un volum masiv, care restituie în detaliu participarea mărginenilor la actul Unirii Transilvaniei cu România de la

⁵ Módszertani ajánlás a Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum új sorozatának (Series Nova) szöveggondozásához, Irodalomtörténeti Közlemények 118, 5, 2014, p. 698–713.

1 decembrie 1918, precum și contribuția acestora la organizarea instituțiilor administrative românești, civile și militare, în toamna anului 1918, și apoi a Consiliului Dirigent și a Marelui Sfat Național Român.

Destinat publicului larg și, în mod deosebit, mărginenilor risipiți în întreaga țară și peste hotarele ei, volumul respectă canonul academic, toate studiile care-l compun bazându-se atât pe o vastă literatură de specialitate, cât mai ales pe o serie de documente și fotografii inedite culese, prelucrate și editate cu acribie și pasiune din fondurile Bibliotecii Județene Astra Sibiu, ale Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, ale Muzeului Culturii Săliștene și cele ale Muzeului Parohial Săliște, precum și din mai multe fonduri familiale ale urmașilor făuritorilor mărgineni ai Marii Uniri. Toate aceste surse se regăsesc, de altfel, la finalul volumului în bibliografia aferentă oricărei lucrări profesionale și oneste de istorie.

Volumul se deschide prin *Cuvântul înainte* al directorului Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, dr. Alexiu Tatu, care face o prezentare schematică a conținutului cărții și salută inițiativa profesorilor de istorie și a preoților „cu dragoste de Neam și Țară din Mărginime”, apreciind totodată susținerea proiectului de către Primăria Orașului Săliște și a Asociației Mărginenilor, caracterizând întreprinderea acestora drept „un model ambițios și demn de urmat” (pp.7-14). Urmează o notă de salut din partea profesorului universitar dr. Gligor Ciortea, președintele Asociației Generale a Mărginenilor Sibiului, care se adresează dragilor săi mărgineni, cărora le este dedicată lucrarea cu scopul trezirii „sentimentului patriotic” și a „mândriei că suntem urmașii acelor oameni care au contribuit la înfăptuirea Marii Uniri” (p. 15). Un alt material introductiv este semnat de colonelul în retragere Ioan Părean, *100 de ani de la Marea Unire* (p. 16-18), căruia îi urmează patru articole panoramice ale lui Marius Boromiz (p. 19-72). Primul prezintă hotărârile de unire semnate olograf de 6975 mărgineni, bărbați și femei, în cele 18 localități ale Mărginimii Sibiului, cu indicarea denumirii localității, a datei adoptării azeziunilor de unirea cu România și a numărului semnatarilor „hotărârilor” în fiecare localitate, Săliștea deținând primul loc cu 1690 semnături, urmată de Jina cu 875, Rășinari cu 783, Tălmăcel cu 442, Poiana Sibiului cu 427, Tilișca cu 408, Orlat cu 391, Sadu cu 292, Mag cu 275, Aciliu cu 245, Vale cu 225, Săcel cu 190, Boița cu 147, Galeș cu 140, Amnaș cu 135, Poplaca cu 119, Cacova cu 96 și Râu Sadului cu 95 iscălituri. Următoarele articole sunt dedicate Delegațiilor Mărginimii Sibiului la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, în număr de 48 de persoane împuternicite cu credențional (21 de drept și 27 aleși), apoi Mărginenilor Sibiului aleși în Marele Sfat Național Român, în număr de 13 (Axente Banciu, Ionel Comșa, Octavian Goga, Nicolae Ivan, Nicolae Comșa, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Constantin Bucșan, Eugen Goga, Eleonora Lemény măritată Rozvány, singura femeie membră a acestui organism politic, Ion Irimie Dancăș, Dumitru Lăpădat și Stan Vidrighin), și mărginenilor cooptați în Consiliul Dirigent (Octavian Goga, Ioan Lupaș, Onisifor Ghibu, Ionel Comșa și Eleonora Lemény). Sintetice și clare, articolele profesorului Marius Boromiz oferă o imagine foarte bună asupra implicării mărginenilor în făurirea României Mari, tabelele nominale și statistice, apoi fotografiile portret și de grup ale celor evocați, care însoțesc excursul autorului, facilitându-i cititorului fixarea informațiilor și pătrunderea în atmosfera evenimentelor politice dintre anii 1918 și 1920.

Acestei părți introductive (p. 7-72) îi urmează corpusul central al volumului (p. 73-502), care ilustrează activitatea mărginenilor din lunile octombrie-decembrie 1918, pe fiecare localitate în parte, cu reproducerea în facsimil color și în transcriere modernă a celor două tipuri de documente ale unirii: „Hotărârea noastră” și „Credențional”, scanate și prelucrate de autori din fondurile Muzeului Unirii din Alba Iulia și ale Bibliotecii Județene Astra din Sibiu. Autorii și titlurile textelor sunt: Marius Boromiz, *Săliștea – Epicentrul Marii Uniri în Mărginimea Sibiului* (p. 73-157); Pr. Florin George Radu, *Aciliu o picătură de suflet pentru România Mare* (p. 158-189); Alexiu Tatu, Silviu Borș și Bogdan Andriescu, *Amnaș* (p. 190-194); Doru Augustin Popescu, *Participarea boiclenilor la Marea Unire* (p. 195-208); Ilie Hanzu, *O scurtă istorie la Centenarul Marii Uniri: Despre Cacova Sibiului* (p. 209-223); Marius Boromiz, Oana Daniela Piloiu, *Galeș* (p. 224-228); Evlampie Alecu, pr. Nicolae Victor Eftimie, *Aportul Galeșului de Argeș în actul de reîntregire a neamului* (p. 229-233); Dumitru Câmpcan, *Marea Unire din 1918 văzută de la Gura Râului* (p. 234-244); Camelia Maria Badea,

Comuna Jina în documentele Marii Uniri (p. 245-263); Luminița Făgădar, *Mag* (p. 264-273); Ioan Părean, *Orlatul și Marea Unire* (p. 274-290); Radu Bâja, Radu Vasile Fântână, *Poiana Sibiului în mijlocul evenimentelor de la 1 Decembrie 1918* (p. 291-327); Gheorghe Epure, Constantin Cășlaru, *Polovragi la Marea Unire* (p. 328-337); Pr. Emanuel Tăvală *Poplăcenii și Marea Unire* (p. 338-343); Daniela Maria Secu, Alina Cruciatu, *Rășinării și Unirea*” (p. 344-391); Georgeta Maria Cădea, Maria Cristina Vulcan, *Râu Sadului – participanți la Marea Unire* (p. 392-397); Bogdan Boșoteanu, *Sadu – pe drumul istoric către Marea Unire* (p. 398-413); Pr. Ioan Oprișiu, *Marea Unire și Săcelul* (p. 414-427); Ana Olariu, Ioan Sorin Virgiliu Coldea, *Sibiul și Marea Unire* (p. 428-430); Cezara Narcis Stratulat, *Tălmăciu* (p. 431-433) și *Tălmăcel* (p. 434-448); Marius Boromiz, Mihai Nistor, Mihaela Pop, *Marea Unire în Tilișca* (p. 449-464); Achim Daniel Baluță, Emilian Popescu, Gabriela Smeană, *Comuna Vaideeni în timpul Primului Război Mondial* (p. 465-484); și Maria Hanzu, *Comuna Vale la Unirea de la 1 Decembrie 1918* (p. 485-502). Contribuțiile despre satele Vaideeni și Galeșu de Argeș se explică prin faptul că acestea au fost fondate în cursul secolului XVIII de țărani din Mărginimea Sibiului, care au trecut munții în contextul prozelitismului uniatic susținut de Casa de Habsburg, dar nu și-au uitat rădăcinile păstrând legătura cu zonele de baștină ardelenă până în ziua de astăzi.

Același profesor Marius Boromiz încheie povestea participării mărginenilor la Marea Unire prin două articole care ar putea fi caracterizate ca „serbările unirii în Săliștea Sibiului”, deoarece sunt descrise foarte frumos, prin cuvinte și superbe imagini inedite, *Vizita Generalului Berthelot la Săliștea din 2 ianuarie 1919* (p. 503-523) și *Vizita Regelui Ferdinand, a Reginei Maria și a Principesei Ileana la Săliștea din 1 iunie 1919* (p. 524-533). Ultimul capitol, *Mărginenii Sibiului la Alba Iulia în anul Centenarului Marii Uniri*, reproduce, ca un arc peste timp, 15 fotografii surprinse în Cetatea Unirii, la 1 decembrie 2018, cu cetele de copii, feciori, fete, adulți și bătrâni, în frunte cu primarii localităților mărginene.

Volumul *Mărginenii Sibiului pentru Marea Unire* rescrie pentru noi cei de astăzi o filă centrală a istoriei noastre naționale, reprezentând o temeinică și necesară parte a frescei Unirii Românilor din anul 1918. Totodată, prin introducerea în circuitul științific a documentelor Marii Uniri, lucrarea de istorie a mărginenilor aduce un serviciu important specialiștilor care ostenesc pe terenul înnoirii discursului istoriografic și intenționează editarea critică unitară a corpusului documentar al credenționalelor și adeziunilor de unire ale românilor ardeleni cu România pentru a revela adevărata dimensiune democratică, populară și plebiscitară, a actului de la 1 decembrie 1918.

Mircea-Gheorghe Abrudan

Adrian STOIA, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibian*, Sibiu, Editura Andreiana, Editura ASTRA Museum, 2017, 371 p.

Troițele românești, elemente ale unui valoros patrimoniu cultural, artistic și național, reprezintă un fenomen aparte, deja semnalat de cercetători, dar care pare a deschide și alte zări nebănuite. Carmina Maior a pornit pe calea acestei investigații fertile, prin cercetarea troițelor Mărginimii ca monumente de arhitectură populară¹, relevând ca studiu de caz troițele satului Rod². Între timp, Laura Maier semnalase troițele zonei Rășinari, din perspectiva simbolisticii lor³. Împreună

¹ Carmina Maior, *Cruce, răscruce. Troița în Mărginimea Sibiului. Studiul unui monument de arhitectură populară transpus într-un discurs expozițional*, „Cibinium”, II, Sibiu, 2006–2008, p. 72–76.

² Eadem, *Evoluția troițelor în Mărginimea Sibiului. Studiu de caz: satul Rod*, „Îndrumător Pastoral”, Tulcea, 2014.

³ Laura Maier, *Troița, credință și simbol. Observații privind zona Rășinari*, „Istorie și tradiție în spațiul românesc”, 3, 1996, p. 33–39.

cu Valerie Deleanu, Carmina Maior a mai realizat un articol prospectiv, susținând necesitatea repertoriizării troițelor și propunând tipologizarea lor⁴.

Prospecțiunea privind cercetarea tuturor troițelor Mărginimii Sibiului a devenit, într-adevăr, o realitate și s-a împlinit, din fericire, grație investigațiilor și incursiunilor întreprinse timp de patru ani de către Adrian Stoia. În 2017, cercetătorul sibian reușește să publice un volum de 370 de pagini, bogat ilustrat, intitulat *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibian*⁵.

Colindând și cercetând cele 18 localități mărginene, Adrian Stoia identifică peste 400 de troițe și cruci. Multe din ele, vechi, ridicate prin măiestria unor însemnați zugravi din veacurile al XVIII-lea și al XIX-lea (Popa Ioan Grigorovici, Oprea din Rășinari, Vasile Munteanu din Săliște, Dimitrie Dimitriu), troițele se încadrează într-un ansamblu, o construcție (adesea ediculară sau capelară), ce adăpostește în interior crucea propriu-zisă (în general trilobată) din lemn, piatră ori metal (mai totdeauna pictată policrom, cu scena *Răstignirii* pe o față și cu scena *Botezului* pe verso).

Locul de amplasare a troițelor diferă; poate fi la răscrucea drumurilor, la marginea hotarului sau la marginea terenului agricol, în *progadia*⁶ bisericilor sau aproape de locuințele ctitorilor, la poduri, izvoare sau fântâni. Îndeosebi în Mărginime, troițele mai sunt amplasate în nișe prevăzute în zidul caselor ori la porți sau „oriunde credința populară considera că locul poate fi bântuit de spirite și forțe negative”⁷.

Troițele – ca „monumente sacre de cultură creștină” și, de asemenea, ca monumente comemorative ale eroilor războaielor mondiale – atestă mai multe modele aplicate în Mărginimea Sibiului. Conform clasificării lui Ion Oprișan⁸, există troițe ediculare sau capelare (în formă de edicul sau capelă), troițe cruciforme în *T*, *roata valahă* (troițe-cruce în cerc), *răstigniri* (în formă de crucifix), troițe-fântână, troițe-poartă, troițe-nișă.

Cea mai veche troiță întâlnită în Mărginime e datată în anul 1640, iar câteva troițe au fost semnalate mai întâi în cartarea iosefină din anii 1769 și 1773, apoi în pictura lui Franz Neuhauser din 1817. Cele mai noi troițe datează din perioada interbelică și se păstrează în imagini din colecțiile sibianului Emil Fischer, fotografia fostei Curți regale a României, ba altele, cele mai recente, provin chiar din ultimii ani de dinainte de 2016, anul finalizării cercetării lui Adrian Stoia.

Troițele au fost identificate, fotografiate, măsurate și descrise pe localități – de la est la vest, dinspre Boița spre Jina, incluzând și Tălmaciul în Mărginime –, după menționarea numelor și vechimii localității, a situării sale și a atestării celui mai vechi lăcaș bisericesc din fiecă sat. Trebuie să subliniem în mod deosebit ilustrațiile fotografice bogate de care beneficiază studiul.

În tabelul următor am căutat să sintetizăm informațiile oferite în cartea lui Adrian Stoia, cu privire la localitățile mărginene, cu numele lor vechi și datarea numelor în documente, cu bisericile lor și anii de construire a lăcașelor de cult, cu numărul troițelor fiecărei localități și observații speciale legate de anumite troițe sau biserici. Astfel⁹:

⁴ Carmina Maior, Valerie Deleanu, *Troițele – necesitatea repertoriizării. Propuneri de tipologie*, „Sargetia”, 34, Deva, 2006, p. 851–857.

⁵ Adrian Stoia, *Troițele din Mărginimea Sibiului. Parte uitată a patrimoniului cultural sibian*, Sibiu, Edit. Andreiana, Edit. ASTRA Museum, 2017, 371 p., cu ilustrații alb-negru și color și o hartă a regiunii etnografice a Mărginimii Sibiului, realizată de Andrei Nacu.

⁶ *Progadie, progradie, pogradă, podradă*, curtea unei biserici folosită ca cimitir.

⁷ *Ibidem*, p. 6, 11-12.

⁸ Ion Oprișan, *Troițe românești. O tipologie*, București, 2003.

⁹ Adrian Stoia, *op. cit.*, ne prezintă troițele din Boița cu Castelul Turnu Roșu (p. 18–27); Tălmăcel (p. 28–41); Tălmăciu (p. 42–49); Sadu (p. 50–65); Râu Sadului (p. 66–77); Rășinari cu cătunul Prislop (p. 78–131); Poplaca (p. 132–145); Gura Râului (p. 146–161); Orlat (p. 162–179); Fântânele/Cacova (p. 180–197); Sibiel (p. 198–211); Vale (p. 212–219); Săliște (p. 220–251); Galeș (p. 252–259); Tilișca (p. 260–271); Rod (p. 272–289); Poiana Sibiului (p. 290–321); Jina (p. 322–353).

Numele actual al localității	Numele vechi ale localității (datarea)	Biserica parohială cu hramul (anul zidirii)	Troițe în sat și hotar	Observații despre biserici și troițe vechi
Boița cu castelul Turnu Roșu	Boyza (1496), Boyca (1529), Boycza (1662), Bojczy (1733), Boicza (1750), Boitza (1760-1762), Boitia, Verestorony-Passus, Porta Trajana, Rubra Turris, Rotherthurmer Pass, Turnu-Roșu (1839), Boitza (1850), Oschiesendorf, Boița, Verstoronyi szoros, Rotenturm (1909) etc.	Biserica Adormirea Maicii Domnului (1812-1822)	9	- Troița-cruce din curtea bisericii, cu hram Uspenia Născătoarei de Dumnezeu, ctitor Stoica Grecul (7148/1640); - „Crucea mare”, ctitor Ioan Cloajă bătrânul zis Onea Voicului (1882).
Tălmăcel	Kystholmach (1453), Kleyn Talmacz (1488), Cleynn T(h)olmacz (1508), Kis-Talmács (1733), Telmecsél (1750), Talmacsél (1760-1762), Thalmatsel (1850), Klein Talmatsch, Tălmăcel (1854) etc.	Biserica Sfânta Cuvioasa Paraschiva (sf. sec. XVIII)	15	Biserica parohială actuală s-a construit pe locul unei vechi biserici de lemn.
Tălmaciu	Tolmach (1265), Tholmach (1318), Tolmats (1323), Tolmacz (1332, 1412), <i>civitas Tholmasch</i> (1369), <i>oppidum Tolmats</i> (1412), Talmucz (1429), etc., Thalmasch (1535), Tolmács (1773, 1850), Nagz Talmács, Groß-Talmatsch, Tălmaciu (1854) etc.	1. Biserica Sf. Ierarh Nicolae (1937-1942); 2. Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavril (1991); 3. Capela din Tălmaciu-Colonie (2001)	8	Bisericile din orașul Tălmaciu și din Tălmaciu-Colonie sunt toate recente.
Sadu	Zeoth (1339), Czot(th) (1488), Sat (1503), Zatth (1506), Zadt (1572), Zodt/Czodt (1606), Szad/Szád (1733), Szaad (1760-1762), Czood / Sodenbach / Sodis (1790), Zood (1797), Sadenbach / Sadu (1850), Zoodt (1854) etc.	1. „Biserica de din sus” Adormirea Maicii Domnului (datare?); 2. „Biserica de din jos” Sf. Treime (?); 3. Biserica Adormirea Maicii Domnului (sec. XVIII)	22	- „Crucea din câmp”, troiță monument istoric (1894); - Cruce în cimitir, ctitorită de doctorul oftalmolog Ioan Molnar, profesor la Cluj, întru pomenirea soției sale Anna Rigina (1898), renovată de văduva Eva S. Häuß U.S.A. (1971).

Râu Sadului	Riuszáduluj/Riuszaduluj (1850), Riu Szatului/Riu Satului (1854), Codpatak (1913).	Biserica de zid Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1798), pe locul bisericii de lemn din cătunul Beberani.	20	Până în 1892 Râu Sadului era un cătun al comunei Rășinari, format din roirea unor familii rășinărene plecate la finele sec. XVIII. Separarea de Rășinari a avut loc la 1927-1929.
Rășinari cu cătunul Prislop	Rasinari (1383) ¹⁰ , Stederdorff (1488), Stetterdorf (1492, 1495), Stetterdorff (1494, 1497), Roscheneyra (1496), Resenawr (1497), Rwschanaw (1503), Roszinar (1506), Roschynar (1507), Stadterdorfer Walachen (1631), Rasinar (1733), pagus Resinar (1736), Resinár (1760-1762), Resinariu (1835), Rosenar / Rossinar (1839), Städterdorf / Rășinari (1854) etc.	1. „Biserica din Deal” Sf. Treime (1801-1814); 2. „Biserica mică” Sf. Ilie (începutul sec. XIX); 3. „Biserica mare” Sf. Paraschiva (1725-1758); 4. Mănăstirea cu 3 hramuri: Sf. Ioan Iacob Românul, Duminica Tuturor Sfinților, Sf. Nectarie (2008) ¹¹ .	70	Biserica mare a Sfintei Paraschiva e pictată de Ioan Grigorovici și e ridicată pe locul bisericii vechi de lemn. - Troița monument istoric de la Căliniș (1797), zugrăvită probabil de Ioan Grigorovici, ctitori Bucur Bozdoghină și soția Sora și familia donatorilor frescei din 1758; - Troița monument istoric (1798), transferată la muzeul ASTRA din Sibiu, pictată de Ioan Grigorovici, ctitori Pătru Albu și soția; - Troița de „Sub costiță” (1795), pictură originală de Pop Ioan zugrav (Grigorovici); - „Crucea lui Pătru Mîtreă” (1883), zidită „la un necaz în familie, legat de fiica dumnealui”; - „Crucea Dirii Dancășiu” (după 1850), ridicată de localnicul Ion Pinci;

¹⁰ *Ibidem*, p. 78, autorul greșește afirmând că această comună, Rășinari, „este atestată în anul 1381, odată cu numele Bisericii Sf. Paraschiva”, atestarea fiind din 1383. Nici nu amintește nesigura identificare a *villei Riuetel* (1204) cu Rășinariul.

¹¹ Mănăstirea se află la ieșirea din Rășinari pe drumul Poplăcii.

				<p>- Troița-nișă din str. Olarilor nr. 706 (1869), ctitor Stan Severin, renovată de Dragomir Ioan și Paraschiva (2003);</p> <p>- Troița-nișă din str. Barcianu nr. 556 (1897), ctitori Voicu Duca și soția Maria.</p>
Poplaca	[?] (1488), Gomezesdorff (1508), Poplaka (1733), Popláka (1805, 1850), Gunzendorf/Poplaka/ Poplaca (1854)	Biserica Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (sf. sec. XVIII).	15	<p>Biserica actuală e construită pe locul vechii biserici distruse de generalul Buccow și a fost sfințită de episcopul Vasile Moga (1819).</p> <p>- Troița-capelă din cimitir (1860).</p>
Gura Râului	<i>Awendorff villa Wlachialis villanorum de Insula Christiana</i> (1476), Gurareului (1733), Gurariuluj (1750), Gurarou (1760-1762), Guraró (1850, 1854), Gura Riului (1854)	<p>1. Biserica Sf. Cuv. Paraschiva, fosta „Biserica cea onită” (după 1700-1948);</p> <p>2. Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1886-1887).</p>	25	Biserica din sec. XIX s-a ridicat pe locul unei biserici de zid demolate în a doua jumătate a sec. XVIII.
Orlat	<i>Monte Civinii praepositurae Cibiniensis</i> (1317), <i>villa Warolyafow</i> (1322), Winsperg (1495), Oralath (1507), Wynczperg (1509), Orlát (1733, 1854), Orlat (1750), Orláth (1825, 1854), Orlat (1854)	<p>1. Biserica Sf. Nicolae (1792-1796);</p> <p>2. Biserica Sf. Gheorghe (circa 1800);</p> <p>3. Schitul Nașterea Maicii Domnului (1992).</p>	24	Biserica Sf. Nicolae a fost ridicată de localnici cu sprijinul Regimentului I de grăniceri. Biserica Sf. Gheorghe s-a înființat într-o clădire grănicerească din centrul comunei.
Fântânele (Cacova)	<i>Possessio Kakowa/Kakoua</i> (1366), <i>villa Olachalis Gripsbach</i> (1383), Kripssyffen (1492), Kripszyphen (1495), Krypzewffen (1497), Krybssyffen (1509), Kakova (1733), Kákova / Krebsbach / Cacova (1854), Szebenkákova (1913),	Biserica Sf. Ierarh Nicolae, zidită pe coasta Dealului Laz (1771-1774), cu turnul ridicat (1794), pe locul vechii biserici de lemn, distrusă de alunecări de teren, ce funcționase până	18	<p>- „Crucea de la moară” (1887?);</p> <p>- „Crucea lui Balteș” (1801?);</p> <p>- „Crucea de la Miclăuș” (1802);</p> <p>- „Crucea de la Pârâul Macrii” (1807), ctitor Ioan (Onica) Hanzu, „drept mulțumire că</p>

	Fântânele (1964).	în 1770 în progadie pe Vale. Biserica Sf. Nicolae, pictată (1794-1795) de Ioan Zugrav (cu soția Anița) și Vasile Munteanu din Săliște (cu soția Mărie), preoți Dumitru Ciucur, Toma Andrei, Ioan Proca, ctitori Danil Jogărean cu muieră Sora, Ioanăș Jogărean, Dan Jogărean și Stanciu Pârtoșea cu muierile lor, curator Oprea Crîștea, crâșnic Petru Sântea, prescurăriță Maria Jogărean și jude Oprea Sântea.		fratele lui n-a cumpărat moșia din vechiul regat, ca proprietate casnică, și a renunțat la arvuna dată boierului pentru moșia unde sta cu oile și trăiau locuitorii a cinci sate”; - Troița monument istoric (?), mutată la Muzeul ASTRA; - „Crucea Florii” (1750), ctitori Oprea și Soră Florean, renovată de Soră Carabulea, născută Cristea (1885?); - „Crucea lui Stroe” (1860), ctitor Ion Stroe; - „Crucea din progadia veche” (1827).
Sibiel	<i>Villa Olachalis Budinbach / Budynbach</i> (1383), Bwdenbach (1492, 1496), Zybinel (1495), Zybinjel (1496), Bidempach (1506), Sybinel/Sybinyel (1507), Bidempach (1508), Budenpach (1509), Szibiell (1733), Szibiell (1760-1762), Szibjel (1850), Budenbach/Sibiel (1854).	1. Biserica Sf. Treime zidită (1765), pictată de Stan Zugravul (1774-1775); 2. Mănăstirea Sfânta Treime din Sibiel (circa 1550-1786, redeschisă din 1992)	14	- „Crucea de la Pomană” (1877); - „Troița de la Biserica” (1817), ctitori Ioan Cornea „cu muieră dumnealui, Mărie”, pictură de Vasile Munteanu din Săliște; - „Troița de la Gura Utii” (1814), ctitorită de Dumitran Mărie și Bucur (?) Ana; - Troița de curte (1803), ctitori Nicolae, Gigore, „muieră Mărie, fata Ana”, pictată de „Vasilie Munteanu zugrav Săliște”; - Troiță de lemn, cu fragmente din vechea biserică de lemn (sec. XVIII), transferată la Muzeul ASTRA din Sibiu.

Vale	<p><i>Villa Olachalis Graphondorph</i> (1383), Grabensdorffs/Walya (1492), Grauendorff (1496), Grafendorff (1497), Walya (1506, 1507), Grawendorff (1508), Vălje (1733, 1850), Vake (1750), Wallye (1760-1762), Văllye (1805), Văllya / Grabensdorf / Valea (1854).</p>	Biserica Sf. Treime pe „Dealul bisericii” (1763).	11	Biserica e construită pe locul vechii biserici de lemn, fiind pictată în interior și exterior de meșterii Stan Zugravul (1776), fiul preotului Radu din Rășinari, și Ioan Zugravul din Poplaca.
Săliște	<p><i>Possessiones Nagfalu</i> (1354), <i>Magna Villa Walachikalis/villa Gorozdorph possessio Nadhfalu / villa Olachalis Grozdorph alio nomine Galusdorph et Nogfalu</i> (1383), Grosdorff (1494), Grusdorff (1495), Salistsia (1496), <i>Zelestye sive Grosdorff</i> (1507), Grossessdorff (1508), Grosdorff (1509), <i>possessio Valachalis Saxonibus incorporata Seliste</i> (1554), <i>villa Szeliste</i> (1570), Szeleste (1667), Szelistie (1693), Szelistye (1733), Seliste (1761), Selisce (1788), <i>Villamagna</i> (1839), Langendorf (1850), Grossdorf / Seliște / Szelistze (1854).</p>	<p>1. „Biserica Mare” cu hramurile Înălțarea Domnului și Sf. Mucenic Oprea (1762-1785); 2. „Biserica din Grui” Nașterea Sf. Ioan Botezătorul (1742), pe locul bisericii de lemn din 1649; 3. „Biserica din Brata” Adormirea Maicii Domnului (1880); 4. „Schitul de la Fântâna Foltii” Sf. Gheorghe (1923-1925), pe locul vechii biserici de lemn distruse de generalul Buccow (1761).</p>	<p>33 + altele neinventariate pe dealurile și munții Săliștei</p>	<p>- „Crucea Rodianului” (1864), ctitor Ioan Rodian, pictor I. Morariu, renovată de Elisaveta și Emilia Morariu „zugrăvițe” (1926); - Crucea din progradia Bisericii Mari (1844), ctitori Dimitrie și soția Maria; - Crucea-nișă pe str. Spitalului nr. 2 (1842), ctitori și pictor Dumitru Hanci spre pomenirea Paraschivei (?); - „Crucea Boii” (1826), ctitor Ioan Mosora și „muiara sa Soră”, pictor Nicolae Zugrav din Ludoșu Mare; - Troița de lemn din str. Grui (2009), ce s-a ridicat pe locul „cimitirului primei biserici ortodoxe de piatră din Săliște, sec. XIV”; - Crucea de lângă intrarea în Biserica din Grui (1742), ctitori Cădea Oprea și Dumitru Stana</p>

Galeș	<i>Grozdorph alio nomine Galusdorph / villa Olachalis Galusdorph</i> (1383), Galys (1495), Galasdorf (1497), Istwan Galysch (1503), Gayles (1506), Galesdorf (1509), Gallis (1733), Gales (1750), Gélzes (1760-1762), Gallis/Gelis (1808), <i>villa Gallis</i> (1839), Galyis (1850), Gállys / Grossdorf / Galiș (1854).	Biserica Intrarea în biserică a Maicii Domnului, zidită (1700) și pictată (1812).	9	
Tilișca	Graphysdorf (1322, 1383), <i>possessio Thylichke</i> (1366), Tylsa/Tylska (1419), Tellitschka (1492), Thaliczka (1495), Teliczke (1497), Theliczka (1506), Telichka (1507), Thelyczka (1508), Telicska (1667), Tiliska (1733), Tiliske (1850), Teliska/Telischen / Tilișca (1854).	1. Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1782), pe locul unei mai vechi biserici de lemn, pictată (1793), azi monument istoric. 2. Biserica greco-catolică Sf. Nicolae (1860).	15	
Rod	Rothbrockersdorff (1488), Rodtbochersdorff (1508), Rat (1532), Rod (1733), Rood (1760-1762), Rodt (1805), Rööd (1825), Rodu (1850), Rod/Ród (1854).	Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1833-1842).	26	Tradiția spune că satul a fost întemeiat de familia de români din Apoldu de Sus, izgoniți de coloniștii sași. - Cruce de lemn pe Dealul Butila la stâncă numită „Țancul Turcului”, de la o incursiune din 1493 a turcilor împotriva mărginenilor; - „Troița de la gunoaie” (1877), pictată de Constantin Boghină din Brașov, locuitor în Poiană; - „Troița de la Diripopa” (ante 1850), în formă de capelă, zugrăvită de „Elisaveta și Emilia Morariu, pictorițe, Săliște”.

Poiana Sibiului	Poyan (1532), Pojána (1733), Polyána (1805), Polyán / Poiana (1854).	1. Biserica Sf. Arh. Mihail și Gavriil din Vadu (în piața din centrul satului), lângă Dealul Ghilghiu (1820-1830); 2. Biserica Adormirea Maicii Domnului din cartierul Vlașini, cumpărată din Jina, unde a fost construită (1770) și pictată (1771).	43	Comuna se află pe „drumul regelui”, azi Transalpina. În pisania Bisericii cumpărate din Jina de pictorul Simion Zugravul Oprovinci din Craiova, părintele protopop Ioanu Dobrotă ot Poiana, ctitori Oprea Pisariu, Iacobu Simion, Bucur Banu și Stan Manițiu. - Crucea de lemn a fântânii vechi a satului (1897); - Crucea de piatră de „după țarini” (1873), ctitor Nicolae Vallcanu, întru pomenirea fiului său.
Jina	Zina (1456), Zsina (1750), Sinna (1760-1762), Schina/Sina (1850), Jina / Schinna / Sina (1854).	1. Biserica Buna Vestire (sf. sec. XVIII); 2. „Biserica din Târg” Sf. Arh. Mihail și Gavriil (1913-1914, reconstruită în 1937-1939 și 1946, sfințită în 1960); 3. Mănăstirea Măgura-Jina cu hram Nașterea Maicii Domnului (1992).	46	Comuna, așezată pe 7 coline (Curmătură, Cucuruz, Hodeș, Colina Cimitirului, Muntele, Ulița Mare, Guruiețu), a fost militarizată în cadrul Regimentului I de graniță (1764), primind totodată 54 de munți. Biserica de zid Buna Vestire, pe locul vechii biserici de lemn ce fusese donată satu-lui vecin Poiana Sibiului, are o frescă pictată de Vasile Muntean din Laz (după 1800).

Repertoriul alcătuit de Adrian Stoia cu privire la troițele din Mărginimea Sibiului, atât de impresionant prin numărul lor mare, dar îndeosebi prin măiestria artistică pe care o vădesc foarte multe dintre ele, ne oferă indicii asupra concentrării locale în anumite așezări.

De departe, Rășinariul e locul maximei abundențe a troițelor, prezente aici în număr de 70 (conform tabelului pe care l-am alcătuit mai sus, după descrierea lui Adrian Stoia).

Ela Cosma

Valerie DELEANU, Adrian STOIA, *Troițele Rășinariului. Patrimoniul cultural al comunei Rășinari (I)*, Sibiu, Casa de Presă și Editura TRIBUNA, 2019, 156 p.

Poate tocmai nesfârșita bogăție de alcătuire și de număr a troițelor rășinărene constituie motivul publicării unei noi cărți de către Valeriu Deleanu și Adrian Stoia, dedicată anume patrimoniului cultural reprezentat de *Troițele Rășinariului* (2019)¹. Apărut cu susținerea Primăriei Comunei Rășinari, bucurându-se de aprecierile introductive ale primarului Rășinariului, domnul Bucur Bogdan, și ale părintelui profesor Constantin Necula, cu un *motto* aparținându-i, firește, monografului comunei Victor Păcală (1915), volumul conține patru capitole, urmate de referințele bibliografice și de îndemnul final al fostului părinte paroh din Rășinari, preot Nicolae Jianu: „Să sădim troițe pentru eternitatea românească !”

Dacă în primul capitol al cărții-album ni se prezintă Rășinariul printr-o foarte competentă „fișă etnografică”², ale cărei informații precise derivă din cunoașterea satului cu cătunele, hotarul și împrejurimile sale, al doilea capitol ne înfățișează istoria Rășinariului în secolul al XVIII-lea³, adică perioada din care se păstrează cele mai vechi troițe, ambele pictate de zugravul Ioan Grigorovici, fiul vestitului Grigorie Ranite, ediculul⁴ Maicii Domnului de Sub Coștiță (1795) și Crucea lui Iliuț sau Crucea din Capul Satului din Jos (1797). Foarte bine se sintetizează în acest al doilea capitol al cărții, uzurparea hotarului sătesc și restrângerea acestuia datorită tendințelor acaparatoare ale orășenilor sibieni, precum și zbaterea rășinărenilor, prin procesul de la 1735-1786 și chiar prin revoltele din Rășinari (1745, 1761), pentru recuperarea munților, pășunilor și avuției satului. Este remarcat sporul demografic impresionant al Rășinariului (în anii 1700, 1800, 1910), până în zilele noastre comuna păstrându-și recordul de a fi cea mai populată dintre așezările Mărginimii.

În al treilea capitol se desfășoară repertoriul troițelor sau crucilor din Rășinari⁵, pe care autorii le ordonează în mai multe categorii. (În paranteză indicăm numărul troițelor aparținând fiecărei categorii).

Iată tipurile de troițe întâlnite:

A. troițele din vatra Rășinariului -

- I. troițe edicul (1),
- II. troițe capelă (19),
- II bis. cruci fără construcții de protejare (4),
- III. cruci în zidul caselor (8),
- IV. cruci dispărute (1);

B. troițe pe hotarul Rășinariului -

- I. troițe capelă (28),
- II. cruci fără construcție de protejare (11),
- III. stâlpi cu iconițe (2),
- IV. troițe în afara Rășinariului (1).

Așadar, sunt 75 de troițe și cruci rășinărene repertorizate de Adrian Stoia și Valeriu Deleanu în volumul lor din 2019.

Capitolul al patrulea propune o tipologie specială a troițelor rășinărene⁶, în funcție de:

(1.) poziție: a. în vatra satului, b. în hotarul satului;

¹ Valeriu Deleanu, Adrian Stoia, *Troițele Rășinariului. Patrimoniul cultural al comunei Rășinari (I)*, Sibiu, Casa de Presă și Edit. TRIBUNA, 2019, 156 p. cu numeroase ilustrații color.

² *Ibidem*, cap. I. *Rășinari - fișă etnografică*, p. 11–20.

³ *Ibidem*, cap. II. *Rășinari în secolul al XVIII-lea*, p. 21–28.

⁴ *Edicul*, templu mic, capelă închisă cu grilă, nișă, chioșc, pavilion, tabernacul.

⁵ *Ibidem*, cap. III. *Repertoriul troițelor (cruților) din Rășinari*, p. 29–134.

⁶ *Ibidem*, cap. IV. *Tipologia troițelor rășinărene*, p. 135–146.

(2.) funcționalitate: I. troițe de cap de sat, II. troițe de răscruce (în vatră, pe hotar), III. troițe de cimitir și mănăstire, IV. troițe de grădină, loc în hotar, V. troițe de drumuri (de plai), VI. troițe de pomenire (cenotaf), VII. troițe (cruci) de casă, gospodărie;

(3.) morfologie constructivă: I. edicule-troiță (troiță ediculară), II. troițe-capelă, III. troițe-pergolă⁷: a. de zidărie, b. de lemn, c. de metal, IV. troițe fără construcție de adăpostire, V. cruci pe zidul caselor, VI. iconițe pe stâlpi;

(4.) cruci în interiorul troițelor din: a. piatră, b. piatră tombală, c. lemn, d. ciment, mozaic, beton, e. metal;

(5.) pictura: pe o parte sau pe ambele părți;

(6.) tipul de cruce: grecească, latină, trilobată (treflată), arboricolă;

(7.) inscripție: cu sau fără inscripții;

(8.) mod decorativ și ritualuri;

(9.) valoarea de patrimoniu: 1. istorică, 2. etnografică, 3. arhitecturală, 4. artistică, 5. turistică⁸.

Într-adevăr, ambele volume semnalate la urmă, rod al cercetărilor efectuate de Adrian Stoia, alături de Valerie Deleanu, privind troițele din Mărginimea Sibiului, în general, și din Rășinari, în particular, reușesc să sintetizeze și să expună un patrimoniu cultural cu totul specific zonei și de o incomparabilă valoare.

Aceste cărți merită, într-adevăr, să fie promovate. Ne-am bucura ca ele să atragă atenția unor foruri mai înalte, pentru includerea troițelor mărginene în circuitul patrimoniului național și, de ce nu ?, în cel universal (UNESCO).

Ela Cosma

Viorel FAUR, *Momente ale luptei românilor din Bihor pentru drepturi și unitate națională (1849-1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, 372 p.

Viorel Faur, neostenit, devotat și prolific istoric al românilor bihoreni, marchează anul Centenarului Unirii cu România a Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului la 1 Decembrie 1918 printr-o nouă carte, apărută la prestigioasa Editură Mega din Cluj-Napoca. Este o sinteză impresionantă și exhaustivă a preocupărilor mai noi, dar și mai vechi ale autorului (de o jumătate de veac, din 1968, după cum însuși mărturisește), dedicate luptei naționale românești din Părțile de Vest ale Țării în perioada cuprinsă între anii ce urmează revoluției pașoptiste și încheierea Primului Război Mondial.

Cartea, concepută ca istorie narativă și interpretativă, se structurează în zece capitole, dintre care primul abordează istoriografia bihoreană asupra anilor 1918-1919 (p. 9-17), iar densul capitol al doilea derulează *Momentele luptei românilor din Bihor pentru drepturi și unitate națională (1849-1918)* (p. 18-86).

Semnificativa declarație de autodeterminare națională de la Oradea, din 12 octombrie 1918, beneficiază de o atenție aparte în capitolul trei (p. 87-110), în vreme ce capitolul patru (p. 111-141) e dedicat formării și activității Consiliilor Naționale și a gărzilor naționale române din Bihor în noiembrie 1918. Autorul evocă participarea efectivă a bihorenilor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918 în capitolul cinci (p. 142-174).

După proclamarea Marii Uniri, începe etapa implementării acesteia în Bihor, descrisă în capitolul șase (p. 175-220), referitor la modalitățile propagandistice utilizate de instituții și personalități politice și ecleziastice ale românilor bihoreni între 1 Decembrie 1918 - 22 aprilie 1919, pentru propagarea hotărârilor adoptate la Alba Iulia, prin presă, broșuri tipărite și campanii de propagandă. Datorită temei abordate, *Teroarea instaurată în Bihor (primele luni ale anului 1919)*,

⁷ Pergolă, construcție într-un parc sau într-o grădină, formată dintr-o rețea de grinzi de lemn susținute de coloane pe care se ridică plante agățătoare.

⁸ Valerie Deleanu, Adrian Stoia, *op. cit.*, p. 143-144.

impresionează în mod deosebit capitolul șapte (p. 221-262) care, în baza multiplelor surse arhivistice inedite și bibliografice editate de autor, prin cumul de date istorice dureroase redă o adevărată desfășurare de forțe ale răului, care s-au opus cu brutalitate, sălbăcie și cruzime înfăptuirii Unirii cu România a Bihorului, în pofda faptului că fostul comitat al Ungariei era locuit de o majoritate etnică românească. Zguduitoare sunt evocările martirilor români din panteonul Unirii cu Țara-Mamă: dr. Ioan Ciordaș și dr. Nicolae Bolcaș, asasinați bestial, prin zdrobire și desfigurare, în 4 aprilie 1919 la Beiuș, din ordinul căpitanului Verböczy (p. 232-236). Alte numeroase victime au căzut pentru apărarea prețiosului simbol al steagului național românesc (p. 237-241), dar mai cu seamă violența și cruzimea s-au revărsat – ca și la 1848 – împotriva elitelor locale românești de la firul ierbii, din satele și comunele Bihorului, deci împotriva preoților, învățătorilor și a țăranilor militanți. Punctul culminant al terorii s-a manifestat prin desființarea de către forțe represive ale Republicii Sovietice Ungare a Consiliului Național Român din Bihor, odată cu domiciliul forțat impus celor 25 de membri ai acestuia din Oradea și cu confiscarea numerarului de 84.000 de coroane din casieria Consistoriului Ortodox orădean (21-24 martie 1919).

În contrapartidă, ca reacție de apărare, după 1 Decembrie 1918 gărzile naționale românești și Consiliile Naționale manifestă numeroase forme de rezistență, prezentate în capitolul opt (p. 263-307), cum ar fi: preluarea administrației de către români în cercul Vașcău (11 ianuarie 1919), colaborarea administrativă româno-maghiară la Beiuș, activitatea unicului for politic-administrativ românesc reprezentat de Consiliul Național Român din Oradea și Bihor, vizita generalului Henri Mathias Berthelot și a altor doi ofițeri superiori francezi la Oradea (la finele lui decembrie 1918).

În acest context dramatic, au loc *Primirea în Bihor a armatei române eliberatoare (17-22 aprilie 1919)* și eliberarea așezărilor românești de pe linia Cărpinet-Beiuș-Oradea, a celor de pe Crișul Repede și din vestul județului Bihor, descrisă în capitolul nouă (p. 308-327). După eliberare, are loc esențiala *Introducere a administrației și justiției românești în județul Bihor (1919)*, analizată în capitolul zece (p. 328-336), ultimul al acestei cărți.

Bibliografia (1849-2019) din finalul volumului (p. 337-356) enumeră, în 20 de pagini, aproape 350 de titluri, din care o consistentă parte bibliografică redă activitatea meritorie desfășurată de istoricii familiei Faur (Viorel Faur, Antonio Faur, Flaminia Faur) pe tărâmul istoriei locale bihorene (p. 340-349). Ediția se încheie cu bineveniții indici de nume (p. 357-366) și de localități (p. 367-372).

Dacă misiunea istoricului este și aceea de formator de conștiințe, atunci această misiune și-o asumă plenar istoricul Viorel Faur. *Momente ale luptei [...] pentru drepturi și unitate națională [...]* devine, astfel, o carte de căpătâi pentru bihoreni, fiind, probabil, cel mai bun manual de cunoștințe asupra istoriei locale din epoca modernă, un manual de educație a românilor din Bihor în spiritul valorilor naționale perene promovate de înaintașii lor în anii 1849-1918.

Ela Cosma

Viorel FAUR, Antonio FAUR, *Centenarul declarației de autodeterminare națională a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (Oradea, 12 octombrie 1918)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2018, 193 p.

Volumul aniversază împlinirea unui secol de la emblematica *Declarație de autodeterminare națională*, decisă în cadrul consfățuirii politice de la Oradea din 12 octombrie 1918 și, pe baza proiectelor prezentate de Aurel Lazăr și Alexandru Vaida-Voevod, redactată în formă definitivă de Vasile Goldiș (p. 28-30), apoi inaugurată printr-un discurs istoric și susținută de Alexandru Vaida-Voevod în fața Parlamentului de la Budapesta la 18 octombrie 1918 (p. 34-37). Declarația de la Oradea din 12 octombrie 1918 dădea glas, în numele celor peste trei milioane și jumătate de români locuitori în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș (p. 27), dorinței de desprindere de Monarhia Austro-Ungară, de asumare a unui destin național propriu și de unire cu patria-mamă.

Capitolul introductiv exprimă câteva interesante *Considerații privind evoluția principiului de autodeterminare națională până în anul 1918* (p. 9-26). Este înfățișată evoluția sincronă a mișcării

naționale românești în paralel cu dezvoltarea ideologiei europene din secolul al XIX-lea, când principiul naționalităților a câștigat tot mai mult teren în fața dreptului istoric și a ideii imperiale, până la începutul secolului XX și mai cu seamă după debutul Primului Război Mondial, când s-a impus un nou principiu politic, dar și juridic: cel al autodeterminării popoarelor, grație demersurilor publice decisive ale lui Woodrow Wilson.

Autorii remarcă faptul că România Mare se datorează în măsură determinantă „idealismului”, pe care președintele SUA l-a promovat cu obstinație în fața Ligii pentru pace (mai 1916), prin „Declarația celor 14 puncte” (8 ianuarie 1918), în discursul rostit în fața Congresului american (11 februarie 1918), mai înainte de a se așeza la masa tratatelor postbelice de pace. Iar aici, Wilson a venit înarmat cu cea mai bună documentație privind statele europene beligerante. Informațiile le-a dobândit apelând la un inedit „trust al creierelor”, președintele SUA recrutând 150 de universitari americani, întruniți la sediul Societății Americane de Geografie din New York, care au desfășurat așa-numita „Anchetă” (Inquiry). Drept urmare, la tratativele de pace delegația americană a fost cea mai bine documentată, fiind adesea singura sursă de informații exacte. Ideea wilsoniană a „trustului creierelor” a fost reluată de președintele F.D. Roosevelt în 1929-1933, pentru a descoperi soluțiile optime pentru ieșirea SUA din marea criză economică (p. 18-19).

Pe plan intern, declarația programatică de la Oradea a fost precedată de memoriul-manifest sau declarația de la Darnița Kievului din 13/26 aprilie 1917 (!), adresată guvernului provizoriu rus de 5.000 de ofițeri și subofițeri români din lagărul de aici, care cereau „cu voință nestrămutată încorporarea noastră la România liberă, pentru a forma împreună cu ea un singur stat național românesc” (p. 15-16). În declarația din 27 martie 1918 a organului reprezentativ al Basarabiei, România este numită „mama” acestei țări românești, mai mult decât patria-mamă: „În numele poporului Basarabiei, Sfatul Țării declară: Republica Democratică Moldovenească (Basarabia) [...] se unește cu mama sa, România” (p. 22). Rezoluția orădeană din 12 octombrie 1918 a fost urmată, la 17 octombrie 1918, de mai puțin cunoscuta manifestare de la Celeabinsk, unde voluntarii români transilvăneni aflați pe teritoriul Rusiei s-au întrunit într-o „impozantă adunare”. Aceasta i-a transmis președintelui Wilson o telegramă, în care declara că „pământurile românești Transilvania, Banat, Crișana, Sătmar și Bucovina, desfăcute de Austro-Ungaria, se alipesc la România, cu care – de aici înainte – formează un singur stat, iar locuitorii ei se consideră cetățenii României Mari” (p. 43).

Capitolul al doilea, *Declarația de autodeterminare națională (Oradea, 12 octombrie 1918) a românilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (p. 27-46) descrie împrejurările organizării în urbea de pe Crișul Repede a consfătuirii naționale prezidate de Teodor Mihali, cu participarea membrilor Comitetului executiv al Partidului Național Român (Vasile Goldiș, Ștefan Cicio-Pop, Alexandru Vaida-Voevod, Ioan Suci, Aurel Vlad, Aurel Lazăr, Ioan Ciordaș) și a invitaților (Sever Dan, Gheorghe Popovici, Gheorghe Crișan). Toți participanții au fost unanimi în gândul că „lichidarea raporturilor” românilor transilvăneni cu Monarhia Austro-Ungară trebuie să se bazeze pe recunoașterea principiului autodeterminării naționale. După prezentarea celor două proiecte ale viitoarei declarații, expuse de Aurel Lazăr și de Alexandru Vaida-Voevod, s-a decis ca redactarea textului definitiv al declarației de proclamare a independenței românilor față de Monarhie să îi revină lui Vasile Goldiș. Declarația formula răspicat principiul autodeterminării naționale ca necesitate a emancipării românilor, precum și dreptul acestora de a fi reprezentați printr-o „adunare națională” – după modelul celei de la Blaj, din 3/15 mai 1848, ca „unică formulă de reprezentare a intereselor poporului român” (p. 31). Tot acum și aici s-a constituit un Comitet de acțiune sau Directorat, cu sediul la Arad, alcătuit din Ștefan Cicio-Pop, Vasile Goldiș, Iuliu Maniu (aflat la Viena), Ioan Suci, Alexandru Vaida-Voevod, Aurel Lazăr, sub președinția lui Vasile Goldiș. La aceeași consfătuire s-a lansat ideea diseminării declarației, prin aducerea sa la cunoștința atât a factorilor responsabili ai Ungariei – parlamentul și guvernul ungar, cât și a opiniei publice românești și străine, prin intermediul presei și al traducerii declarației în mai multe limbi.

Este cât se poate de sugestiv descrisă ziua de 18 octombrie 1918, în parlamentul de la Budapesta, cu intervenția magistrală a lui Alexandru Vaida-Voevod, iar punctul culminant al discursului său, citirea declarației de la Oradea, a produs o adevărată „atmosferă de panică” (p. 34).

Parlamentarul român a continuat, criticând vehement politica șovină a premierului Tisza István, care de fapt a adus un mare serviciu românilor, radicalizându-i și urgentându-le sciziunea față de Ungaria. De observat că, pentru a-și susține argumentația, clujeanul Vaida-Voevod cita punctul nr. 14 al declarației lui Wilson: „Trebuie să se procure tuturor națiunilor mari și mici, în mod egal, garanții mutuale de independență politică și integritate teritorială.” (p. 35) Discursul și declarația au avut, în parlamentul ungar, „un efect zdrobitor. Toți și-au dat seama că partida e pierdută și că nu se mai poate salva nimic.” (Tiron Albani, p. 37).

În capitolele III. *Impactul declarației de la Oradea (din 12 octombrie 1918) asupra marilor inițiative și acțiuni politice ale românilor din Monarhia Dualistă* (p. 47-56) și IV. *Ecoul în conștiința românilor al demersurilor președintelui american W. Wilson, unul din cei mai importanți și fermi susținători ai principiului de autodeterminare națională* (p. 57-65), se reiterează însemnătatea uriașă exercitată de ideologia președintelui american. Autorii menționează că, în discursul său din 18 octombrie 1918, deputatul Alexandru Vaida-Voevod invocă de 8 ori (!) principiul wilsonian al autodeterminării naționale, ca argument decisiv în sprijinul afirmațiilor sale (p. 47). Sunt analizate acțiunile desfășurate de liderii naționali și locali din Bihor, în perioada octombrie-noiembrie 1918, pregătind momentul unirii Transilvaniei cu România din 1 Decembrie 1918.

Capitolul V. *Însemne memoriale despre evenimentul istoric național de la Oradea, din 12 octombrie 1918* (p. 67-70) conține un scurt istoric al muzeului memorial din fosta casă a avocatului orădean dr. Aurel Lazăr, ca și al plăcuțelor și efigiilor comemorative dedicate momentului 12 octombrie 1918 (p. 67-70). În capitolul VII. *Fotografii* sunt ilustrate color plăcuțele memoriale de pe fațada Muzeului „Aurel Lazăr”, respectiv Casa „Aurel Lazăr” din Oradea, unde a fost redactată declarația din 12 octombrie 1918. De asemenea, sunt redată medaliaoane cu portretele frunțașilor participanți la momentul evocat: dr. Alexandru Vaida-Voevod, dr. Aurel Lazăr, dr. Ioan Ciordaș, dr. Ioan Suci, dr. Ștefan Cicio-Pop, dr. Aurel Vlad, dr. Teodor Mihali, dr. Vasile Goldiș (p. 103-108).

Capitolul VI. *Documente* (p. 71-101) cuprinde 15 acte, multe dintre acestea comentate în contextul capitolelor anterioare: 1. scrisoarea lui Teodor Mihali către Gheorghe Pop de Băsești (BCU Cluj-Napoca, Fond Colectii speciale); 2. Declarația de la Oradea din 12 octombrie 1918 (publicată inițial de „Adevărul” din Budapesta, nr. 41 din 14/27 octombrie 1918); 3. descrierea ședinței Comitetului Național Român de la Oradea (după „Nagyváradai Napló”, nr. 226 din 1918); 4. emoționantul document ce reproduce discursul lui Alexandru Vaida-Voevod și dezbaterile aprinse din organul legislativ budapestan din 18 octombrie 1918 (conform „Buletinului Parlamentului” de la Budapesta din 20 octombrie 1918); 5. directiva Consiliului Național Român Central privind formarea gărzilor naționale românești; 6. declarația Comitetului Național al românilor emigranți din Austro-Ungaria, dată la Iași, în 6/19 octombrie 1918, semnată de președintele Alexandru Lapedatu și secretarul Octavian C. Tăslăuanu (conform „României noi” din Chișinău, nr. 197 din 23 octombrie 1918); 7. interviul savuros din 10/23 octombrie 1918, luat de ziarul „Aradi Hirlap” lui Vasile Goldiș (la întrebarea: de ce în nota sa de răspuns Wilson nu îi amintește pe români?, acesta răspunde cu o altă întrebare: de ce Wilson nu îi amintește nici pe polonezi și italieni?; apoi, întrebat în legătură cu „poziția naționalității române din Ungaria”, Goldiș afirmă: „Românii nu vor să domnească peste alte popoare, dar nici nu vor mai tolera ca un alt popor să stăpânească asupra lor”; la întrebarea: „Dar ungarilor, ei nu pot să dispună de dreptul autodeterminării?”, frunțașul român oferă un răspuns memorabil, un model de echitate democratică nerevanșardă: „Numai simpla presupunere că ei n-ar avea acest drept constituie o crimă odioasă împotriva civilizației. Ungurii tot atât de liber pot să hotărască asupra destinului lor, ca și Românii. Un singur privilegiu nu își mai pot revendica de acum încolo: ca ei să nu domnească asupra lor înșiși, ci și asupra altor popoare, pentru că aceasta ar însemna imperialism, or, imperialismul a fost lichidat pentru totdeauna.” - p. 88-89); 8. ședința de la Oradea din 12 octombrie 1918, văzută de Ștefan Cicio-Pop și Silviu Dragomir; 9. tot istoricul și martorul ocular Silviu Dragomir despre tipărirea rezoluției de la Oradea și 10. despre atmosfera în care aceasta s-a citit la Budapesta în 18 octombrie 1918; 11. istoricul contemporan Ioan Horga despre spiritul universalist al declarației orădene (1998); 12. manifestul către națiunea română din

6 noiembrie 1918; 13-15. extrase din discursurile lui Ștefan Cicio Pop, Iuliu Maniu și Iosif Jumanca la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Capitolele următoare, VIII-XI, redau rezumatul cu note de subsol al volumului dedicat *Declarației de autodeterminare națională de la Oradea, din 12 octombrie 1918*, în limbile franceză (p. 109-127), germană (p. 129-147), engleză (p. 149-168) și italiană (p. 169-187). Bibliografia finală, din capitolul 12, selectează 56 de titluri semnificative pentru problematica abordată (p. 189-193).

Într-o înfățișare elegantă, purtând marca Editurii Mega din Cluj-Napoca, volumul datorat istoricilor orădeni Viorel Faur și Antonio Faur sintetizează, celebrează și readuce în actualitate un eveniment cu totul special pentru urbea de reședință a județului Bihor. Căci în fiecare an, tocmai la 12 octombrie Oradea sărbătorește „Ziua Orașului”, ce marchează, mai întâi, data de 12 octombrie 1918, când în casa avocatului Aurel Lazăr s-a semnat *Declarația de autodeterminare* a românilor din Transilvania, Banat și Ungaria, și, în al doilea rând, data de 12 octombrie 1944, când armatele române au eliberat Oradea de sub ocupația horthystă.

Ela Cosma

Viorel FAUR, *Centenarul Unirii. Contribuția bihorenilor la actul istoric de la 1 Decembrie 1918*, ediția a III-a, Oradea, Editura Primus, 2018, 104 p.

Sărbătorirea Centenarului Marii Uniri de la 1 Decembrie impune recursul la memorie și la istoria locală, care este „în realitate, și istorie națională” (p. 8). Autorul reeditează, corectează și augmentează datele cuprinse într-un fragment dintr-un volum mai vechi (Viorel Faur, *Viața politică a românilor bihoreni (1849-1918)*, Oradea, Editura Fundației Culturale „Cele Trei Crișuri”, 1992, p. 95-116), îmbunătățit cu informații arhivistice actualizate.

După *Câteva cuvinte* începătoare (p. 7-8), volumul inaugurează subiectul propus într-o primă parte, cea mai substanțială, dedicată analizei cronologice a *Participării bihorenilor la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918* (p. 9-52). Se pornește la drum de la momentul semnificativ al declarației de autodeterminare națională a tuturor românilor din Transilvania istorică, redactată la Oradea în 12 octombrie 1918. Sunt redate apoi măsurile de organizare a alegerilor de delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, precum și aspecte legate de desfășurarea acestor alegeri în cercurile bihorene în perioada 25-27 noiembrie 1918. Sunt creionate portretele delegaților bihoreni aleși și de drept la Marea Adunare Națională din 1 Decembrie 1918. După relevarea dificultăților întâmpinate de aceștia în cursul deplasării lor spre locul adunării, se sintetizează participarea efectivă a bihorenilor la evenimentul istoric de la Alba Iulia, așa cum se oglindește el în memorialistica locală. Studiul se încheie cu relevarea acțiunilor bihorenilor la 1 Decembrie 1918, un interes aparte dobândind discursul rostit de dr. Constantin Pavel la liceul din Beiuș.

A doua parte a volumului reproduce (după cartea lui Tiron Albani, *Douăzeci de ani de la Unire. Monografie comemorativă a Unirii*, vol. I, *Cum s-a făcut Unirea*, Oradea, Institutul de Arte Grafice „Grafica”, 1938, p. 211-223) raportul privitor la *Misiunea de importanță istorică a doi bihoreni*, George Crișan și Teodor Roxin (p. 53-63). Raportul semnat de ei înșiși descrie executarea dificilei însărcinări, încredințate lor de președintele Consiliului Național Român, dr. Ștefan Cicio-Pop, pentru „stabilirea legăturilor cu Țara Românească”, delegații din Bihor urmând a aduce la cunoștința guvernului român aflat la Iași și la cunoștința regelui Ferdinand planul Unirii. George Crișan și Teodor Roxin raportează despre audiențele pe care le-au avut la rege și la regina Maria, la Ionel Brătianu și Nicolae Iorga, mai înainte de întoarcerea acasă prin Cernăuți. Cei doi delegați bihoreni au adus la Alba Iulia informații importante, împreună cu asigurările regelui și ale guvernului României că armata română va trece Carpații fără întârziere, spre a sări în ajutorul fraților ardeleni.

Documentarul din partea a treia (p. 65-94) cuprinde listele: A. delegaților (deputaților) aleși în cele 12 cercuri electorale ale județului Bihor (Aleșd, Beiuș-Vașcău, Beretiu-Uifalău, Biharia, Ceica, Marghita, Oradea Mare, Paleu, Salonta Mare, Săcuieni, Tinca, Ugra) pentru Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; B. delegaților de drept din Bihor, provenind din instituții ecleziastice, asociații culturale și reuniuni economice, din școli secundare și din rândul studenților; C. celor 47 (49) de delegați aleși și de drept cu vot imperativ, conform localităților de proveniență; D. celor

22 de delegați ai Consiliilor Naționale Române din Bihor, ai plaselor și localităților la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; apoi listele E. a 15 localități bihorene din care au provenit delegații înșirați sub D.; F. celor 105 participanți bihoreni din proprie inițiativă la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia; G. celor 53 de localități bihorene care au trimis deputați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918.

Partea a patra (p. 95-100) conține tabelul ce ordonează alfabetic 94 de așezări bihorene, din care la Alba Iulia în 1 Decembrie 1918 au participat: 108 delegați aleși și de drept, 22 de delegați ai Consiliilor Naționale Române, plaselor și localităților din Bihor, 105 participanți bihoreni din proprie inițiativă, însumând un total de 235 de participanți din așezările amintite ale Bihorului.

Încheie volumul *Bibliografia* selectivă cu 40 de titluri (p. 101-104).

Așa cum își dorește, cu modestie, microsinteza istoricului Viorel Faur reușește într-adevăr a se constitui într-un necesar și util „instrument de recuperare” (p. 7) a memoriei înaintașilor bihoreni participanți la Alba Iulia în data de 1 Decembrie 1918. Astfel, cartea de față, apărută cu sprijinul financiar al Asociației Culturale „Crișana” și cu susținerea instituției Prefectului Bihor și a Direcției Județene de Cultură, își îndeplinește menirea propusă, aceea de a sluji accesului unui public mai larg – alcătuit din lideri politici locali, primari, oameni de cultură, profesori, studenți, elevi – la cunoașterea și promovarea realităților istorice locale și a contribuției bihorenilor la constituirea României Mari.

Ela Cosma

Augustin ȚĂRĂU, Radu Milian, Mihai GEORGIȚĂ, *Românii din Crișana în Primul Război Mondial. Documente. De la nădejdea autonomistă la certitudinea unionistă(1848-1918)*, Oradea, Editura Primus, 2018, 570 p.

Volumul de față, masiv și greu (la propriu și la figurat), tipărit cu sprijinul Direcției de Dezvoltare și Implementare Proiecte Bihor de către editura orădeană Primus, reunește trei istorici bihoreni, cercetătorii Augustin Țărău, Radu Milian și Mihai Georgiță. Efortul lor consistent în vederea sistematizării și interpretării unui vast material arhivistic, parcurs pe tema și în perioada anunțate în titlu, se dublează prin apelul profesionist la editarea de documente. Astfel că demersul lor își sporește valoarea, atât prin studiile cuprinse în această carte de autori (p. 7-220), cât și prin ediția critică atașată (p. 221-568).

Structura volumului include, într-adevăr, mai multe studii ce pot fi considerate capitole, întrucât reușesc să asigure unitatea ansamblului. Acestea argumentează parcursul evolutiv al istoriei românilor din Crișana în perioada 1848-1918 în sensul sugerat de subtitlu, „de la nădejdea autonomistă la certitudinea unionistă”. Majoritatea contribuțiilor interpretative sunt semnate de Augustin Țărău (7 studii individuale și 3 în colaborare cu Mihai Georgiță dintre cele 12 studii ale volumului).

Se decelează două paliere principale în conținutul cărții, unul urmărind emanciparea politico-națională, celălalt emanciparea culturală a românilor crișeni în perioada cuprinsă între revoluția pașoptistă și anii Primului Război Mondial.

De fapt, scheletul volumului se construiește pe istoria evenimentială redată de Augustin Țărău cu focus pe mișcarea națională și politică românească din Bihor, așa cum reiese din următoarele studii: *Românii din Crișana în vâltoarea evenimentelor revoluționare ale anilor 1848-1849* (p. 9-52), *Procesul de emancipare națională a românilor din Crișana în primele decenii post-pașoptiste* (p. 53-69), *Radicalizarea acțiunilor de emancipare națională a românilor din Crișana. Memorandiștii* (p. 151-171), *Vasile Lucaciu, deputat de Beiuș* (p. 183-198) și *Pașii făcuți de românii bihoreni spre Marea Unire, 1914-1918* (p. 205-215). Dat fiind faptul că, odată cu izbucnirea revoluției pașoptiste, mișcarea națională a românilor din Banat și Ungaria – locuitori ai comitatelor Timiș, Arad și Bihor, a evoluat pe coordonate diferite față de cea a românilor din Principatul Autonom al Transilvaniei, se remarcă interpretarea echilibrată a autorului studiilor citate mai sus, explicarea specificului local,

redarea situației complexe de pe teren. Analiza nu evită confruntarea dintre facțiunile românești, cea a „naționaliștilor oportuniști” (p. 15), promaghiari și antisârbi, și cea națională propriu-zisă, proaustriacă și antimaghiară, însă fără a le caracteriza dihotomic și maniheic. Expunerea vizează mai degrabă înțelegerea decât judecarea comportamentului fruntașilor români bihoreni, în contextul geografic și istoric dat. Se adaugă, în contrapartidă, perspectiva ungară datorată directorului Academiei orădene de drept, „Bozóký Alajos despre criza maghiară – Oul lui Columb”, atitudine consemnată de Mihai Georgiță (p. 199-203).

Componenta culturală a istoriei românilor bihoreni este analizată de Radu Milin în studiul *Școala, biblioteca și presa românească din Crișana în slujba Mișcării Naționale. Școlile românești* (p. 71-91), de Augustin Țărău în analiza dedicată *Presei românești din Crișana* (p. 139-150), precum și de Augustin Țărău împreună cu Mihai Georgiță în studiile vizând biblioteca și cartea în spațiul supus cercetării: *Bibliotecile parohiale românești* (p. 93-103), *Percepția instituției bibliotecii în lumea rurală* (p. 105-120), *Circulația și frecvența cărților în bibliotecile parohiale* (p. 121-138). Este subliniat efortul celor două biserici naționale pentru luminarea credincioșilor prin școală și bibliotecă. Se relevă, deci, importanța acordată cărții și bibliotecii în lumea satului bihorean, rolul preotului-învățător în promovarea bibliotecilor confesionale, dar și situația școlilor românești din zonă, în frunte cu Gimnaziul din Beiuș, și prezența studenților români la cursurile Academiei de drept din Oradea. Spre finele secolului al XIX-lea, din lumea presei bihorene („Familia”, „Vulturul”) se desprinde portretul unui puțin cunoscut gazetar, tânărul militant Iustin Ardelean.

Studiile alcătuitoare cuprind un aparat critic atent întocmit, numeroase note de subsol și tabele ilustrative. În plus, volumul de analiză beneficiază de o *Bibliografie* esențială (p. 217-220), ce face trimitere la *Izvoarele arhivistice* provenind de la Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale și de la Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale din București, precum și la *Izvoarele editate* bibliografice consultate de autori.

Ediția documentară se deschide prin *Inventarul documentelor* (p. 221-236), rubrică ce oferă regestele complete ale celor 240 de documente expuse în amplele *Anexe documentare* (p. 237-564). În finalul volumului găsim utilul *Indice de nume și de locuri* (p. 565-568) și *Cuprinsul* (p. 569-570).

Deși prima parte a volumului e tipărită cu caractere normale, ușor lizibile, din pricina cantității masive de date incluse în anexele documentare și a costurilor tipografice, partea a doua a volumului, cuprinzând bibliografia, indicii, dar mai ales ediția documentară (p. 217-570), e redată cu caractere mărunte, care îngreunează lectura.

Aplecați asupra istoriei zonei, autorii prezentului volum se raliază noilor curente și metode practicate în istoriografie, agreând mai puține fetișuri interpretative și uneori demitizând specificul locului, dar întotdeauna susținându-și demersul prin recursul pozitivist la proba documentului de arhivă. Volumul semnat de Augustin Țărău, Radu Milian și Mihai Georgiță reprezintă o analiză de referință a mișcării naționale a românilor din Crișana în epoca modernă, ce poate sluji drept model inițiativelor similare din alte regiuni românești.

Ela Cosma

Alois WEIL, Gabriel CĂȘAP, Ion CHIRESCU, *Societăți pe acțiuni românești în Austro-Ungaria. Hârtii de valoare istorice*, București, Editura Art Design, 2019, 349 p.

Printre lucrările importante apărute în 2019 se numără cea semnată de Alois Weil, Gabriel Cășap și Ion Chirescu. Lucrarea prezintă informații inedite privind sistemul bancar românesc din Monarhia Dualistă la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, materialele provenind din colecția arădeanului Alois Weil.

În cele 349 de pagini sunt prezentate circa 200 de acțiuni (hârtii de valoare istorice) emise de către societățile pe acțiuni românești din Austro-Ungaria, alături de alte materiale de arhivă conexe activității acestora (cărți poștale, reclame, carnete de depuneri, fotografii de arhivă etc.)

Lucrarea este structurată în cinci capitole. În primele două, autorii prezintă date referitoare la situația economică și socială din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea. Potrivit celor declarate de autori, lucrarea își propune să „trateze evoluția capitalului românesc din Austro-Ungaria de la

apariția primelor institute de credit și până la unirea din 1918”, când societatea românească a cunoscut o perioadă de emancipare politică și culturală, fapt ce a favorizat apariția a numeroase instituții de credit, majoritatea fiind înființate și activând în lumea rurală românească, o lume care trecea prin schimbări profunde.

Lucrarea bine documentată și publicată în condiții grafice deosebite se bazează pe colecția arădeanului de origine germană Alois Weil, cel care timp de două decenii a căutat și recuperat o parte din acțiunile emise de societățile de credit românești din Monarhia Dualistă. Inițiativa celor trei autori este importantă pentru că umple un gol în istoriografia românească, gol provocat de distrugerile provocate de regimul comunist, care a desființat instituțiile bancare, iar arhivele acestora au fost în mare parte distruse. A fost o perioadă tulbură și pentru deținătorii de acțiuni și de alte documente bancare, aceștia fiind declarați „dușmanii poporului”. Ținând cont de acest context, lucrarea *Societăți pe acțiuni românești în Austro-Ungaria* are marele merit de a face cunoscute o parte din arhivele și „hârtiile de valoare” care au fost recuperate din străinătate.

Prin publicarea acestor hârtii cu valoare istorică se încearcă a se reface procesul modernizării societății românești în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea. Este perioada în care pătrunde și în Transilvania capitalul străin, fapt ce a determinat dezvoltarea economică a unei lumi agrare marcate de două mari categorii sociale: grofii maghiari, mari proprietari, dar care nu aveau bani suficienți pentru a-și moderniza proprietățile, și marea masă a populației românești, o țărănime săracă. Pentru populația românească apariția institutelor de credit românești a fost un moment important, ce a contribuit la ridicarea materială a românilor, care au fost astfel mai feriți de efectele cămătăriei.

Lucrarea prezintă date interesante despre apariția primelor institute de credit românești, precum Societatea de păstrare din Rășinari, înființată în 1868 de Visarion Roman, care cu sprijinul familiei Mocioni avea să pună și bazele Institutului de Credit Albina de la Sibiu. Sunt prezentate aceste vechi institute de credit, care au stat la baza construirii unei rețele vaste, dar și altele necunoscute, care au activat în mediul rural românesc, dintre care amintim Societățile pe acțiuni de la Dezna, Oravița, Sasca Montană, Bocșa, Șeica Mare. Textul bine documentat este însoțit și de imagini cu acțiunile emise de fiecare institut de credit prezentat în pagile acestei lucrări. În câteva pagini se analizează importanța familiei Mocioni în procesul de modernizare și dezvoltare a institutelor de credit. Trebuie amintit și faptul că reprezentanții familiei Mocioni au fost implicați la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea în organizarea și conducerea unor importante institute de credit, precum „Victoria” din Arad, „Mureșul” din Dej, „Gloria” din Făget, „Bihoreana” din Oradea, „Silvana” din Șimleu, fapt ilustrat și de fotografiile cu acțiuni, printre deținătorii cărora este des întâlnit numele Mocioni.

Lucrarea publicată la București în condiții grafice deosebite este „dedicată atât colecționarilor și unei colecții” și are rolul important de a reconstrui un aspect al unei epoci trecute despre care nu s-a scris până în prezent, din cauza lipsei informațiilor.

Maria Alexandra Pantea

***Lumea rurală românească acum o sută de ani. Romanian rural life one hundred years ago. Istorie și imagini/History and images*, Alin CIUPALĂ, București, Monitorul Oficial. Editură și Tipografie, 2019, text și ilustrații alb-negru și color, 148 p.**

Publicarea acestei lucrări confirmă o tendință vizibilă de câțiva ani în spațiul cultural și în peisajul istoriografic din România, fundamentată pe importanța surselor vizuale, care sunt tot mai mult scoase la lumină atât pentru conținutul lor ca documente imagistice în sine, cât și în calitate complementară, de ilustrații încadrate în structura unor texte. După o perioadă lungă de timp, în care scrisul istoric din România nu părea sensibil la recuperarea izvoarelor vizuale, putem spune că în contextul preocupărilor ocazionate de trecerea unui veac de la Primul Război Mondial și, respectiv, de

centenarul României Mari, asistăm la o schimbare de direcție prin introducerea în circuitul public a numeroase materiale cu caracter vizual referitoare la aceste evenimente, sub forma expozițiilor și a publicațiilor. Autorul lucrării de față, istoricul și universitarul bucureștean Alin Ciupală, un eminent specialist în istoria modernă a românilor, este la al doilea proiect editorial de această factură, după publicarea acum doi ani a lucrării *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini* (Editura Monitorul Oficial, București, 2018). Fiind în același timp un pasionat și avizat colecționar, profesorul Ciupală a ales să valorifice sub forma unui al doilea album tematic colecția vizuală pe care o deține, la care a mai adăugat fotografiile aflate în patrimoniul Arhivelor Naționale ale României. Alin Ciupală reușește, astfel, să ne bucure mintea și sufletul prin imagini care evocă satul românesc de altădată, adunate într-un volum care depășește importanța unei restituiri documentare clasice, pentru că ne prilejuiește „întâlniri” emoționante, la distanță de un veac, cu „cei ce nu mai sunt”, sătenii României de acum un veac.

După cum rezultă din chiar titlul lucrării, aceasta este concepută pe o formulă bilingvă, care să-i sporească aria de accesibilitate, astfel atât *Introducerea*, cât și explicațiile la cărțile poștale și fotografiile care-i urmează sunt redată în limba română și în engleză. Considerațiile introductive sunt o foarte bună punere în context a materialului vizual pe care ni-l oferă volumul. În această secțiune, autorul vorbește despre procesul de modernizare din societatea românească a celei de a doua jumătăți a secolului al XIX-lea până după Primul Război Mondial, despre limitele acestuia și mai ales despre impactul său foarte redus asupra lumii rurale românești a epocii. „Redescoperirea frumuseții, purității, exotismului și a culorii lumii rurale românești”, ca parte unui demers cultural de factură romantică, de întoarcere la rădăcinile rurale ale civilizației românești, într-o cheie idealizată și hiperbolizată, se concretizează, în viziunea autorului, în imagini iconografice produse de „o artă și o tehnică relativ nouă, fotografia” (pag. 4). Studiul introductiv rezumă, în continuare, tipologiile conținuturilor pe care le oferă imaginile prezente în volum, de o mare varietate: portrete, scene de gen, secvențe de viață cotidiană, interioare ale unor locuințe țărănești, activități cu caracter economic etc. Aflăm mai departe informații despre un pionier al artei fotografice românești, Alexandru Bellu, autor al unor fotografii de mare putere de sugestie, ce înfățișează țărani prahoveni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutului XX, câteva piese de această proveniență fiind reproduse și în volum. Finalul acestui text introductiv este rezervat unor precizări de natură tehnică referitoare la editarea materialului vizual și colaborărilor instituționale și personale, care i-au permis autorului să ducă la bun sfârșit prezentul proiect editorial.

Parcursul albumului este o reală încântare, atât prin conținutul propriu-zis al imaginilor, cât și prin condițiile grafice de o calitate impecabilă în care sunt reproduse. Frapează și emoționează în același timp expresivitatea figurilor umane, frumusețea și eleganța portului popular în care sunt îmbrăcați oamenii, numeroasele secvențe din viața de zi cu zi a satului românesc din epocă, care îmbracă un registru ocupațional de mare varietate, peisaje, fragmente de arhitectură rurală și, nu în ultimul rând, elemente de viață socială specifice lumii rurale. Afirmația bine cunoscută potrivit căreia o imagine face mai mult decât o mie de cuvinte se confirmă și în acest caz, atât sub raportul ineditului documentar pe care îl prezintă materialul vizual reprodus, cât și prin emoția estetică deosebită pe care o stărnește privitorului.

Astfel, rețin atenția în mod deosebit imaginile care înfățișează frumusețea, eleganța și chiar cochetăria feminină, „în straie țărănești”, din imaginile de la pagina 21 (carte poștală fotografică intitulată „Fete din Poiana”), respectiv de la paginile 31 (carte poștală fotografică intitulată „Țărancă din Rucăr”), 41 (carte poștală cu tema „Port din Orăștie”), 45 (carte poștală fotografică intitulată „Fată din Câmpulung”), aceasta din urmă fiind foarte probabil una dintre cele mai expresive figuri feminine din câte conține albumul. De mare frumusețe și rafinement sunt apoi figurile de tinere fete înfățișate de cărțile poștale reproduse între paginile 84 și 93. Nu sunt lipsite de interes și expresivitate, de asemenea, figurile de femei mature care apar la paginile 15, 20, 35, 50, 57 ș.a.m.d. De remarcat faptul că femeile și copiii apar, de regulă, desculți în cărțile poștale pe care le valorifică lucrarea, fapt sugestiv și relevant pentru situația ruralului românesc din epocă și pentru marea distanță dintre lumea satului și modernitate.

Cărțile poștale și fotografiile publicate în album prezintă câteva aspecte ocupaționale, care se regăsesc cu un grad mai mare de frecvență în piesele reproduse. Avem, astfel, fete și femei torcând

sau țesând (p. 30-32, 34, 37, 58, 71, 85, 88) sau aducând apă de la fântână/de la râu (p. 42-45, 59, 61, 68-69, 77-79, 86-87), bărbați și femei însoțind carul cu boi (p. 63, 64-65, 76, 80-83, 99), câteva secvențe pastorale (ciobănitul) (p. 52, 102, 108-117). În ceea ce privește imaginile cu conținut pastoral, suntem de acord cu autorul asupra faptului că acestea conțin ceva imuabil și imutabil, o constantă a civilizației românești carpatice în durata lungă a acesteia.

La pagina 132, albumul ne oferă o imagine dintre cele mai emoționante: fotografia unui țăran veteran al Războiului de Independență, de la 1877-1878. Decorațiile pe care le poartă pe piept contrastează puternic cu îmbrăcămintea ponosită și ruptă și cu aspectul general de om amărât și necăjit, o imagine tulburătoare al cărei personaj acuză „prin tăcerea lui trista indiferență a autorității” (p. 5).

Lucrarea conține și alte ilustrații sugestive pentru ceea ce a însemnat întâlnirea satului cu „marea istorie”, așa cum sunt reprezentările legate de prezența exponenților monarhiei române alături de cei de la „talpa țării”, ca de pildă imaginea de la pagina 134 care-l înfățișează pe generalul Constantin Prezan într-un sat românesc din Transilvania, în contextul călătoriei regale din 1919. În același registru avem fotografia de la pagina 138, cu regina Maria printre țărani, cu ocazia călătoriei din 1919, sau cea care o prezintă pe regină călare într-un sat din Muntenia (p. 140). Deosebit de interesantă este, apoi, fotografia făcută cu ocazia improprietății țăranilor din comuna Daneș, județul Mureș, în care alături de săteni apare prim-ministrul de atunci, Ion I. C. Brătianu (p. 135).

Nu în ultimul rând, se impune atenției fotografia care dă mărturie despre primul proiect cu adevărat modern și sistematic de cercetare a ruralului românesc: școala monografică inițiată și condusă de Dimitrie Gusti. Imaginea pe care o semnalăm îl prezintă pe Dimitrie Gusti alături de prima sa echipă monografică, pe teren, la Goicea Mare în județul Dolj, perioada 20-24 aprilie 1925 (p. 130). Meritul autorului este, în acest punct, acela de a fi încercat să identifice personajele surprinse în poza menționată, fiind prezenți, astfel, între alții, alături de Gusti, Mircea Vulcănescu și Gheorghe Vlădescu Răcoasa. În acest demers de identificare a personajelor prezente în imaginea despre care facem vorbire, Alin Ciupală a beneficiat de ajutorul prețios al sociologului Zoltán Rostás, fapt menționat la modul explicit în finalul considerațiilor introductive ale volumului.

De la început până la sfârșit, acest album se pretează la un veritabil „exercițiu de admirație” din partea cititorului, care poate trage folos din vizualizarea fotografiilor pentru aportul lor documentar deosebit, pentru ceea ce spun acestea despre fizionomia satului românesc de acum un veac și, deopotrivă, pentru încărcătura de frumos pe care o au figurile umane și peisajele rurale surprinse în fotografii. O imagine înregistrează clipa, inefabilul momentului, atmosfera și climatul unei epoci într-o manieră unică, pe care n-o pot exprima documentele scrise. Este motivul pentru care dorim să salutăm introducerea în circuitul științific a „chipurilor” de țărani cuprinse în paginile prezentului album, „trecute vieți” de altădată din satele noastre, și să-l felicităm pe autor pentru această panoramă inedită asupra lumii rurale românești din primele decenii ale secolului XX.

Ion Cârja

Ioan LĂPUȘNEANU, *Emil Rebreanu, eroul de la Ghimeș-Făget*, ediția a doua îngrijită de Ioan PINTEA, studiu introductiv de Ion Cârja, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2018, 432 p.

Ioan Lăpușneanu (29 septembrie 1937, București – 20 mai 2012, Năsăud) a fost un publicist cu un spectru larg de cercetare în domeniul culturii și a vieții religioase din ținutul năsăudean. A absolvit Facultatea de Litere a Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Până în anul 2005, a fost profesor de limba și literatura română în instituții bistrițene de învățământ și a ocupat diferite funcții importante (președintele filialei Năsăud a Societății de Științe Filologice, metodist al Inspectoratului Școlar Județean Bistrița-Năsăud, președintele secțiunii literare a Despărțământului Astra din Năsăud etc.).

A debutat editorial în 1988 în volumul colectiv *Micromonografie. Liceul George Coșbuc 125 (1863-1988)*, contribuind semnificativ cu studii și articole și în alte publicații (*Monografia orașului*

Năsăud (vol. II și III, 2009), *Cetățeni de onoare ai Orașului Năsăud* (2009), *Dicționarul culturii și civilizației populare din Țara Năsăudului* (2009), etc.

Ioan Pinteș (26 octombrie 1961, Runcu-Salvei) este poet, eseist, preot paroh al bisericii „Sfinții Trei Ierarhi” din Bistrița și director al Bibliotecii Județene „George Coșbuc” Bistrița-Năsăud. A debutat editorial în 1985 în *Antologia Alpha '85*, remarcându-se în plan publicistic printr-o serie de articole, cărți și studii literare, memorialistice și teologice: volumul de poezie *Frigul și frica* (1992), volumul eseistic *Admirații ortodoxe* (2003), jurnalul *Proximități și mărturisiri* (2012) etc. și ca editor și coordonator al unor periodice și volume literare și teologice, între care menționăm lucrări cu și despre părintele Nicolae Steinhardt (*Dăruind vei dobândi* (1994), *Călătoria unui fiu risipitor* (1995), *Jurnal discontinuu cu N. Steinhardt* (2007) etc..

Emil Rebreanu, eroul de la Ghimeș-Făget, este o carte publicată de Ioan Lăpușeanu în anul 2011, la Editura Karuna din Bistrița, cu scopul reconstituirii istorice a figurii lui Emil Rebreanu (17 decembrie 1891, Maieru – 14 mai 1917, Ghimeș-Făget) în toată complexitatea ei, și de a clarifica relația dintre figura lui Emil Rebreanu (unul dintre frații scriitorului Liviu Rebreanu) și Apostol Bologa, personajul principal al romanului rebrenian *Pădurea spânzuraților*.

Potrivit notei asupra ediției, semnată de coordonatorul prezentului proiect editorial, părintele Ioan Pinteș, sub raportul structurii, a doua ediție a lucrării de față, publicată la editura clujeană Școala Ardeleană în anul 2018, debutează cu studiul introductiv, *Opțiuni și dileme în vremuri de război. Emil Rebreanu la despărțirea de bunul împărat*, în care istoricul Ion Cârja subliniază că „Emil Rebreanu este unul dintre multele cazuri, cu final tragic, de români care au abandonat coordonatele loialității pentru împăratul vienez și stătalitatea austro-ungară și, în condițiile dure ale Primului Război Mondial, au încercat să treacă linia frontului la «ceilalți», în teritoriul românesc”, în contextul intrării României de partea Antantei în Primul Război Mondial (1916).

În primul capitol, *Nobila familie Rebreanu*, Ioan Lăpușeanu a reconstituit originile intelectuale ale familiei Rebreanu, începând cu Vasile Rebreanu și continuând cu Ludovica, Livia și Tiberiu Rebreanu, cu scopul evidențierii rolului semnificativ pe care aceasta l-a jucat în cultura românească a epocii moderne.

Unul dintre capitolele volumului de față se intitulează *Emil Rebreanu, eroul de la Ghimeș-Făget*, în cuprinsul căruia, autorul a conturat biografia lui Emil Rebreanu prin analiza și interpretarea obiectivă și veridică a corespondenței purtate de acesta. Printre liniile directoare ale capitolului remarcăm prima scrisoare a lui Emil Rebreanu, datată 26 noiembrie 1910, în care îi mărturisește surorii sale, Livia: „sunt singur într-o odaie, unde nu am foc și e chiar așa de rece afară [...]. Nu-i nimeni, nu-mi știe nimeni durerile mele [...]. Am visat rău azi-noapte ... Mă scăldam la Heitaș prin vis – în Năsăud – cu Octavian Pop; vine o undă mare și ne duce [...]. Așa e de frumos a visa cu moartea !”, care sugerează unele trăsături psihice și sufletești ale personajului la care ne referim.

Prin analiza scrisorilor trimise din Târgu Mureș în 25, 31 august și 10 septembrie 1914 iubitei sale, Cornelia Dănilă, în cea din urmă mărturisind: „peste câteva zile nu vom mai trece pe străzile orașului cu capul ridicat și nici săbiile n-or mai străluci subsoară [...]. Căpătăm revolvere, ne ascuțim săbiile și vreau să ne toarne minte cu cofa, că unde și cum să țintim și să omorâm oamenii dușmănoși ai țării noastre [...]. Și acum nu doresc altceva, decât câțiva ani de pace și de liniște, ca să-mi pot aduna gândurile și mințile și să scriu ... Să mi Te aleg de crăiasa visurilor și de îngerul de pază ale deznădăjduitelor mele zile de azi ... Și-apoi să mor ... În ziua când mi-oi lua doctoratul și când Tu, băiată iubită, desigur, vei fi a altuia”, putem reconstitui aspecte ale personalității lui Emil Rebreanu, în special întâlnirea sa cu dragostea.

Descrierea luptelor purtate de Emil Rebreanu alături în austro-ungară pe mai multe fronturi, precum cel din Galiția, cel rusesc sau italian de pe platoul Doberdo, din Tirol sau Volhinia, unde a fost marcat profund de înclăștările sângeroase, fiind și el rănit la un moment dat la piciorul drept și pierzându-și auzul la urechea dreaptă pentru două săptămâni, și astfel că intenționa să se interneze în spital datorită stării grave de sănătate dar și sentimentului de insecuritate declanșat de anchetarea și percheziționarea familiei sale, în cadrul unei serii semnificative de corespondențe (parțial cenzurate) trimise de pe front fraților și surorilor sale, reprezintă o altă contribuție a capitolului de față, menită să ne îndrepte spre momentul în care sublocotenentul a părăsit garnizoana Brigăzii 16 Honvezi, cu scopul de a trece clandestin frontiera spre România, fiind însă capturat de o patrulă de ofițeri, condamnat și

executat prin spânzurare la Ghimeș-Făget (14 mai 1917) ca urmare a acuzației de crimă, dezertare și spionaj intentate împotriva sa de către Curtea Marțială a brigăzii, în frunte cu generalul Karg.

În ultimul capitol, *Pădurea spânzuraților – roman al iubirii și luminii*, Ioan Lăpușeanu realizează o analiză amplă asupra genezei romanului și a raportului realitate-ficțiune existent între Emil Rebreanu și personajul principal al romanului, Apostol Bologa, fiind urmat de studiul *Apostol Bologa față în față cu Sfântul Apostol Pavel*, în care părintele Ioan Pinteza tratează dintr-o perspectivă literară, științifică și teologică similitudinea dintre personajul romanului rebrenian și Sfântul Apostol Pavel pe baza unor elemente stimulative ale conștiinței de sine („credința, nădejdea și iubirea. Și, dintre toate acestea, cea mai mare este IUBIREA”), părintele demonstrând astfel că „Apostol Bologa rămâne mai departe un apostol al iubirii, al respectului propriu, fanatic aproape, față de convertirea subită” și, mai ales, analogia dintre Emil Rebreanu, Apostol Bologa și Sfântul Apostol Pavel.

În secțiunea *Anexe*, putem regăsi o poezie emoționantă, *Răvaș în tabără*, compusă de Livia Hulea-Rebreanu (una dintre surorile lui Emil Rebreanu), în care este evocat destinul zbuciumat al fratelui său aflat pe front, fiind urmată de un scurt text omagial semnat de criticul literar Andrei Moldovan, *Mărturie despre martirajul lui Emil Rebreanu*, de declarația lui Emil Trif, care a fost martor ocular la executarea sublocotentului (consemnată în 23 noiembrie 1959 de către fratele lui Emil, Tiberiu Rebreanu) și de un scurt fragment extras din opera semnată de Nicolae Gheran și Andrei Moldovan, *Liviu Rebreanu prin el însuși*, în care Liviu Rebreanu mărturisea drumul inițiat pe care l-a parcurs în căutarea locului unde a fost înmormântat fratele său și care a constituit, de altfel, chintesența construirii romanului *Pădurea spânzuraților*. În finalul secțiunii, putem descoperi un colaj de fotografii și corespondențe inedite provenite din arhiva Muzeului Memorial „Liviu Rebreanu” (din proximitatea orașului Năsăud) și din volumul istoricului Liviu Maior, *Doi ani mai devreme. Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război (1914-1916)*, fiind revelatorii pentru păstrarea vie a prezenței lui Emil Rebreanu în memoria contemporanilor noștri.

Concluzionând, putem spune că reeditarea acestor lucrări a fost un fapt necesar, în anul centenar 2018, pentru că repropune conștiinței românești, istoriografiei și culturii române de astăzi un personaj deosebit de interesant, Emil Rebreanu, alături de corespondența sa, de cel mai mare interes din punct de vedere istoric și filologic. Volumul ne aduce în atenție o figură semnificativă pentru alegerile dificile, marcate de riscuri și de un evident dramatism, pe care le putea face un român încadrat în trupele austro-ungare, în anii Marelui Război, care nu dorea să renunțe la ce avea mai de preț – conștiința identității sale românești. Documentele editate în volum, scrisorile rămase de la Emil Rebreanu, sunt semnificative pentru personalitatea acestuia și, pe un plan mai larg, pentru istoria familiei sale și a societății românești ardeleni din epocă.

Andrei Mic

Stanislav DEKLEVA, *Un ufficiale asburgico tra fedeltà e patria slovena. Dal fronte galiziano al poligono di Opicina (1915-1944)* [Un ofițer habsburgic între loialitate și patria slovenă. De pe frontul galițian la poligonul din Opicina (1915-1944)], a cura di Marina Rossi e Roberto Todero, Udine, Gaspari Editore, 2019, 192 pagini, text și ilustrații alb-negru.

Prezentul volum aduce la lumină memoriile unui ofițer sloven, Stanislav Dekleva, participant la Primul Război Mondial. Publicarea acestui document narativ arată că, în pofida cantității imense de literatură dedicată „Marelui Război”, în răstimpul de un veac care s-a scurs de la încheierea acestuia, tema continuă să suscite interes și, mai mult decât atât, mai sunt încă disponibile, necunoscute, izvoare primare referitoare la teribila conflagrație, păstrate în colecții publice sau în arhive private, la familiile urmașilor celor prinși în iureșul conflictului etc. Centenarul Primului Război Mondial a stimulat substanțial interesul pentru temă, relansând, practic, cercetările axate pe arcu cronologic al perioadei 1914-1918.

Marina Rossi este istoric și profesor la Universitatea din Trieste (Italia), unde a predat cursuri de istoria țărilor slave, având de asemenea interes și preocupări pentru anumite aspecte legate de cele

două războaie mondiale. Roberto Todero este un specialist în istoria militară a Primului Război Mondial, autor a numeroase contribuții focalizate pe impactul conflagrației asupra zonei de nord a Italiei, unde s-a deschis un nou front odată cu intrarea, în anul 1915, a regatului peninsular în luptă împotriva Puterilor Centrale. Cu domiciliul la San Dorligo della Vale, în apropiere de Trieste, zonă a fostului litoral austriac de până la Marele Război, Roberto Todero a valorificat prin numeroase publicații, expoziții și proiecte educaționale, moștenirea mitteleuropeană a teritoriului de baștină. A mai fost prezent în paginile „Anuarului Institutului de Istorie «George Barițiu»” în anul 2018, prin recenzie scrisă de noi la cea de a treia ediție a lucrării *Itinerari segreti della Grande Guerra tra Italia e Slovenia. Fortezza Hermada* (Udine, Editura Gaspari, 2017).

Prezenta ediție, îngrijită de cei doi distinși istorici italieni, valorifică memoriile din Primul Război Mondial ale lui Stanislav Dekleva, păstrate de urmașii acestuia și traduse în limba italiană de către Valentina Hrovatin. Personajul este unul dintre numeroșii ofițeri de carieră din armata austro-ungară ce au servit în armata „împăratului”, aparținând „naționalităților” aflate în componența monarhiei bicefale, care au experimentat inevitabil conflictul dintre cele două loialități: față de Imperiu și respectiv față de propria națiune, o dilemă care va căpăta o conotație presantă și definitivă odată cu „finis Austriae”, la sfârșitul primei conflagrații mondiale. Stanislav Dekleva a terminat școala militară la Marburg (azi Maribor, în Slovenia) și și-a început cariera ca ofițer în anul 1907, fiind încadrat în Regimentul de Infanterie nr. 79 de armată comună austro-ungară (K.u.K.), cu sediul la Fiume. A trăit experiența Primului Război Mondial, participând într-o primă fază cu regimentul său pe frontul răsăritean al conflictului (împotriva rușilor), pentru ca apoi să fie transferat pe frontul italo-austriac, odată cu declanșarea de către armata austro-ungară a marii ofensive împotriva italienilor – *Strafeexpedition* – în iunie 1916. A participat la încleștări teribile pentru cucerirea sau păstrarea unor aliniamente situate pe înălțimi montane, adesea în situații extreme și în condiții meteorologice profund nefavorabile, marcate de temperaturi scăzute, zăpadă și gheață. Momentele de crepuscul ale Imperiului Austro-Ungar l-au găsit la Doboș, în Bosnia, unde a putut să realizeze faptul că Iugoslavia tocmai „se naște”, după cum notează în memoriile sale.

Volumul de față, care aduce la lumină memoriile lui Dekleva și odată cu acestea un segment al memoriei Marelui Război, valorifică atât documentul narativ reprezentat de însemnările memorialistice rămase de la ofițerul sloven, cât și un bogat material vizual-fotografic care surprind parcursul de carieră militară al acestuia și experiența de război. Structura cărții se deschide cu câteva considerații introductive semnate de Marina Rossi, în care sunt schițate câteva linii de ansamblu privind importanța ediției și a contextului istoric la care se referă. Urmează un studiu semnat de aceeași autoare, intitulat *De pe frontul galițian în lupta antifascistă 11 februarie 1915-2 aprilie 1944 (Trieste – Poligonul de la Opicina)*, care prezintă parcursul de viață și cariera militară, precum și experiențele trăite de Stanislav Dekleva în anii războiului și în perioada interbelică, alături de alți membri ai familiei sale implicați în lupta antifascistă. Este și contextul în care Stanislav Dekleva însuși va sfârși dramatic, fiind unul dintre cei 72 de ostatici condamnați la moarte prin împușcare, în poligonul de la Opicina, în data de 2 aprilie 1944, ca expresie a represaliilor desfășurate de ocupații naziste în regiune. Mai departe avem un studiu scris de Roberto Todero, care pune în valoare experiența de ofițer austro-ungar al lui Dekleva: *Stanislav Dekleva ofițer habsburgic. Între loialism și pasiune națională, de la școala de cadeți la cel de al III-lea Regiment Landesschützen (1908-1918)*. O secțiune mai scurtă prezintă, în continuare, distincțiile și decorațiile de război primite de personajul despre care facem vorbire, pentru ca succesiv să avem cel mai consistent text din cuprinsul lucrării, memoriile lui Stanislav Dekleva, care încep cu informații și considerații ale autorului despre perioada anterioară războiului, continuă cu experiența sa de front și se încheie cu o referire succintă la venirea acestuia la Doboș, în Bosnia, în a doua jumătate a lunii septembrie 1918. De mare interes este și *Albumul fotografic al Marelui Război*, așa cum se intitulează partea succesivă în structura volumului, care valorifică un număr apreciabil de fotografii privind parcursul de carieră militară și experiența de război a lui Stanislav Dekleva. Lucrarea se încheie, în fine, cu o bibliografie și cu un indice de nume.

Publicarea volumului prezentat succint de noi în cuprinsul acestor rânduri are o semnificație mai largă, ce depășește ca interes istoriografia italiană sau pe cea slovenă, motiv pentru care am considerat util să-l semnalăm istoricilor și publicului din România. În primul rând, ediția îngrijită de Marina Rossi și Roberto Todero ne prezintă o experiență de război a unui ofițer austro-ungar, sloven de naționalitate, la care loialitatea pentru imperiu coabita, sub forma unui echilibru stabil și fragil

totodată, cu atașamentul pentru reperatele și valorile care-i fundamentau propria identitate națională. Vorbim de o experiență similară cu aceea trăită de numeroși militari de etnie română, ofițeri și soldați, care au participat la război, unii rămânând loiali uniforme și statului dualist până la prăbușirea acestuia, alții dezertând sau devenind voluntari din prizonieri în Rusia și Italia înțeleși. De asemenea, ediția din care cităm ne prezintă o poveste de viață interesantă și tulburătoare, aceea a lui Stanislav și a familiei Dekleva, care a avut de înfruntat această „teroare a istoriei” cu care s-a confruntat omenirea în secolul XX, Primul și cel de Al Doilea Război Mondial. Nu în ultimul rând, așa cum au remarcat și autorii ediției semnalate, parcursul și experiența de viață a lui Stanislav Dekleva și ale familiei, precum sale și evenimentele istorice cu care s-au intersectat ilustrează complexitatea frontierei orientale a Italiei, în zona căreia avem o moștenire istorică și un pluralism al identităților: italieni și sloveni în principal, a căror coexistență a fost marcată de naționalism și de proiectele politice ale statelor care, pe termen scurt sau în durată mai lungă, și-au impus stăpânirea în regiune.

Ion Cârja

Francisc KISS, *Kristóf Szongott. Isoriograficul Gherlei și al armenilor transilvăneni* [Kristóf Szongott. *Storico di Gherla e degli Armeni transilvani*], București 2017 Editura Ararat, 226 p.

Il compianto professor Francis Kiss (1942-2014), spentosi a Gherla, detta anche Armenopolis, (Szamosújvar), in Transilvania, città famosa come colonia armena accanto ad altre quali Dumbrăveni (Erzsébetváros), ci ha lasciato questo libro su *Kristóf Szongott* (1843-1907).

Si tratta, come si sa, dell'eredità spirituale e culturale creata dal vescovo armeno cattolico Oxendius Verzerescu (1691-1715) proveniente dalla tradizione armeno- apostolica.

Il libro che presento è stato tradotto dalla lingua ungherese da Andrea Ghița, profonda conoscitrice dell'Armenità transilvana.

La Casa Editrice armena „Ararat”, peraltro, aveva già edito alcuni libri che ci hanno consentito un avvicinamento alla storia e all'arte degli Armeni di Transilvania.

Citerei, a mo' d'esempio, quello di Nicolae Gazdovits, *Istoria Armenilor din Transilvania* [Storia degli Armeni di Transilvania], București, Editura Ararat, 1996, nonché il libro bilingue pubblicato in armeno ed in inglese: *Armeni in Transilvania / Armenians in Transylvania*, agile volumetto, scritto da Pál Judit, Cluj-Napoca, Romanian Cultural Institute, Center for Transylvanian Studies, 2005.

Sempre a Cluj-Napoca, uno studioso romeno, Virgil Pop, pubblicò il libro *Armenopolis oraș baroc* (Editura Accent), in cui ci si sofferma soprattutto sull'urbanistica, quindi sulle dimore ancora presenti e su altre che ormai non ci sono più, soffermandosi anche su quella che viene chiamata Armenopoli post-barocca.

Su Gherla vorrei citare anche altri tre volumi, opera di Kristóf Szongott: *Etnografia Armenilor din Ungaria¹* e *Orașul Liber Regal Gherla²*, cui si deve aggiungere la *Genealogia familiilor armene din Transilvania³*.

Il libro del compianto Francis Kiss ha visto la sua veste in lingua romena grazie alla Signora Andrea Ghița che ha tradotto il testo in lingua romena, continuando la sua preziosa collaborazione volta a rendere accessibile le opere di Kristóf Szongott ai Romeni.

Certo la riconoscenza va anche all'Unione degli Armeni di Romania e all'onorevole Varujan Vosganian e ai suoi validi collaboratori che con alacrità ha saputo capire l'importanza di far

¹ Volum îngrijit de Lucian Nastasă, traducere de Andrea Ghița, Edit. Ararat, 2013 [Etnografia degli armeni di Transilvania].

² Volum îngrijit de Lucian Nastasă, traducere de Andrea Ghița, Edit. Ararat, 2013 [La città libera regale di Gherla Volume I]

³ [La Genealogia delle famiglie armene di Transilvania], Edit. Ararat 2016.

dischiudere con altri collaboratori tra cui vorrei citare il compianto Mircea Tivadar, il mondo armeno transilvano, cui aggiungerei, tra gli altri Azaduhi Varduca – Horenian (+2020) Nicolae Sabău, Mihai Stephan Cazazian, Steib Ana, Edi Antonian, Ermone Martaian ed altri amici.

Grazie all'edizione presente, possiamo percorrere vie che, prima facie, potrebbero apparire non importanti.

In questo itinerario si è rivelato utile, oserei dire indispensabile, il lavoro di Kristóf Szungott, la cui azione ha superato senza tema di smentita quello che può avere uno storico delle culture locali più o meno vive, perché egli ha saputo scavare a fondo, offrendo anche notizie storiche sul popolo armeno di Transilvania e sulla sua azione culturale e religiosa.

Degna di menzione è stata anche la rivista „Armenia”, di cui il professor del Ginnasio Superiore Kristóf Szungott fu redattore.

Va senza dubbio citata, da ultimo, l'associazione del Museo Armeno di Gherla, influenzata nel 1903 dall'apparizione del libro sull'etnografia degli armeni autoctoni

„in sui sono presentate le creazioni artistiche di questo gruppo etnico, la cui conservazione e valorizzazione scientifica erano – scriveva l'autore – erano obblighi che non tolleravano di essere tollerate di essere procrastinati. Un ruolo stimolante nel delineare e nel porre in essere il progetto- ha avuto l'esposizione di oggetti tessili armeni della chiesa e laici, presentata nel 1904, al museo di Cluj dell'associazione carpatica di Transilvania”⁴.

Nel libro si possono ammirare anche immagini, di cui alcune tratte dalla Collezione del Museo Armeno e case e dimore degli Armeni di Gherla.

Nel libro è presente una ricca introduzione dedicata a Francisc Kiss, scritta dal professor Costantin Albinetz.

Giuseppe Munarini

Gregorio ZOVIGHIAN, *Storia del Karabagh. Dall'antichità fino all'indipendenza*, Città di Castello (Pg), Ed. Nuova Primos, 2017, 580 p. Con 15 carte geografiche.

Il Karabagh (Karabakh) o Artsakh, in lingua armena, si è proclamato indipendente nel 1988, dopo una guerra. Come si sa, questo territorio, abitato in gran maggioranza da una popolazione di lingua armena, fu concesso all'Azerbaijan per volere del georgiano Stalin.

Spesso è preceduto dal nome di questa regione armena, Naghorno (Montuoso), che cela appunto la sua morfologia.

Non è questa la sede né per rivedere le purghe staliniane, né per considerare il rifiuto di Nikita Sergeevič Chruščëv (1894-1971), tanto decantato in Occidente da una „vulgata” addomesticata, di recarsi, nel 1964, in questa regione montuosa per discuterne lo status¹.

Osserva Pietro Kuciukian nell'agile volumetto *Le terre di Nairi* che tanto utile fu, assieme ad altri scritti dell'Autore, alla diffusione della storia o di aspetti della storia armena in Italia:

«Dal 1923 al 1987 continue proteste della maggioranza armena del Karabakh contro restrizioni sociali, amministrative, economiche e culturali imposte dal regime dei turchi azeri, restano inascoltate dalle autorità sovietiche. Dopo infinite richieste per il rispetto dei diritti civili e umani, nel gennaio del 1988, in seguito alla *glasnost* e alla *perestrojka* gorbacioviane, una petizione della popolazione del Naghorno-Karabakh firmata da 90.000 persone chiede l'unificazione del Karabakh all'Armenia. Subito dopo il *pogrom* degli azeri di Sumgait contro

⁴ Francisc Kiss, *Kristóf Szongott. op. cit.*, p.175.

¹ Emanuele Aliprandi, *Le ragioni del Karabagh op. cit.*, p. 30.

gli armeni abitanti in Azerbaigian dà inizio alle ostilità. Inizia così il conflitto tra il Nagorno-Karabakh e l'Azerbaigian, che si protrae sino ai nostri giorni»³.

Sarebbe stato necessario attendere il 1988 per un cambiamento nel Paese: nel 1994, dopo massacri, blocchi commerciali ed una guerra sanguinosa, l'Artsakh è libero, con la propria capitale Stepanakert e la propria bandiera. Il Paese è diviso in otto distretti amministrativi, sette se si prescinde da quello della capitale⁴.

Il libro del dottor Gregorio Zovighian si sofferma attentamente sugli aspetti storici ed etnici, iniziando dal rapporto tra l'Artsakh e l'Albania o Albania Caucasicca. Da non confondere con l'Albania (Shqipëria) che si affaccia sul mare Adriatico e sull'Ionio.

L'Autore si sofferma così sulla storia del Paese, non trascurando le varie occupazioni, ma anche sulla distruzione del Regno d'Armenia, e la pusillanimità dei vicini egoisti e spesso miopi.

Seguono poi pagine sulla cultura medioevale dell'Artsakh, con cenni felici sull'architettura di chiese e di monasteri.

Nel XV secolo si susseguono cinque Meliccati, quindi anni di influenza araba e persiana, ma anche l'influenza di monaci occidentali.

«La diffusione delle missioni cattoliche fu facilitata anche dal fatto che, già dal tempo del regno armeno di Cilicia e delle Crociate, fra gli armeni si era diffusa l'idea di una futura liberazione dalla dominazione musulmana per opera dell'Europa cristiana, dando origine, a questo proposito, ad una specie di attesa messianica. Lo scopo precipuo di queste missioni, però, era di portare la Chiesa Armena all'unione con Roma e non quello di preparare la liberazione dell'Armenia. Se da un lato i missionari cattolici, grazie al loro maggior grado di istruzione rispetto al clero armeno, svolsero un ruolo positivo; d'altro canto certi eccessi, volti a latinizzare la Chiesa Armena, i suoi riti e persino la lingua, oltre ad un insistente proselitismo, provocarono l'opposizione delle gerarchie ecclesiastiche armene che, nonostante ciò, in varie occasioni ebbero dei contatti con Roma, spinti non tanto dal desiderio di sottomettersi ad essa, quanto da quello di sfruttarne l'influenza per liberare l'Armenia dal giogo musulmano»⁵.

L'Autore si sofferma poi sull'annessione alla Russia che avvenne nel XVIII secolo, essendo il Paese stato indebolito anche da una terribile pestilenza.

Un intero capitolo tratta della dominazione russa (p. 94-110) che precedette la guerra armeno-tartara e che avvenne quando i russi iniziarono a inasprire la loro dominazione anche con la chiusura di scuole di lingua armena.

L'Autore si sofferma anche sulla sovietizzazione che avvenne dopo il 1920, quando le armate rosse sconfissero quelle bianche del generale Denikin.

Ben cinque capitoli precedono agli avvenimenti di Sumgait, i massacri e la pulizia etnica perpetrata dagli azeri che, pur vantandosi di essere i discendenti degli Albani, non ne sono gli unici discendenti.

Ci si sofferma con competenza e lucidità anche sulle minoranze etniche in Azerbaigian con tentativi, spesso senza successo, di snazionalizzare gli armeni.

Gregorio Zovighian analizza in seguito l'„operazione anello” ossia l'azione repressiva e punitiva contro gli armeni, ideata dalle autorità sovietiche per punire il desiderio della stragrande maggioranza armena di volersi staccare dall'Unione Sovietica.

Purtroppo episodi di intolleranza non mancarono neppure in Armenia, come testimoniato da personaggi ragguardevoli quali Elena Bonner, moglie di Andrei Sacharov.

³ Pietro Kuciukian, *Le terre di Nairi*. Viaggiu in Armenia, presentazione di Umberto Galimberti, Milano, Ed. Guerini e Associati, 1994, p. 21.

⁴ Emanuele Aliprandi, *Le ragioni del Karabagh op. cit.*, p. 119.

⁵ Gregorio Zovighian, *Storia del Karabagh. Dall'antichità fino all'indipendenza*, Città di Castello (Pg), Ed. Nuova Prhomos, 2017, p. 55.

Il libro del dottor Gregorio Zovighian illumina il lettore su fatti ed avvenimenti, nonché personaggi che concernono giorni non troppo lontani, ma anche su avvenimenti passati che ci aiutano a capire meglio la realtà di questo Paese, ora indipendente ove si è rischiesta una pulizia etnica di vaste proporzioni.

Il testo comprende, oltre a carte geografiche anche alberi genealogici, nonché una ricca bibliografia armena e straniera, basata su documenti, testi, ma anche su raccolte di giornali e di riviste.

Crediamo che essa rimanga un'opera fondamentale per la conoscenza di fatti e personaggi, ma anche per la comprensione di dinamiche politiche e culturali.

Giuseppe Munarini

Vasile CIOBANU, *Die Deutschen in Rumänien 1918-1919*, Hermannstadt, Honterus, 2019, 359 S.

Unter den Bänden zur Geschichte der Deutschen in Rumänien hebt sich die vorliegende Publikation durch die Behandlung aller historischen deutschsprachigen Gemeinschaften die jetzt allmählich die deutsche Minderheit in Großrumänien bilden werden, sowie durch die eingehende Analyse der Vorgänge und Ereignisse der Jahre des politischen Umbruchs nach dem Ersten Weltkrieg hervor.

Eine der ersten Feststellungen der Einleitung ist, dass die deutsche Geschichtsschreibung (aus Rumänien) überwiegend die radikalen (negativen) Änderungen im Leben der Minderheiten von den Ereignissen der Jahre 1918-1919 ableitet, und dass diese Annahme zu relativieren sei. Diese Jahre stellen, mit den radikalen, für die späteren Forscher kaum vorstellbaren Änderungen des politischen und sozialen Rahmens den Ausgangspunkt – auch die deutsche Minderheit hat viel nachgedacht, ob sie, trotz der Probleme des Dualismus doch nicht besser integriert war als es im späteren System Großrumäniens geschehen wird, zumal da es in Ungarn keine wirtschaftliche Benachteiligung gegeben hat, wie jene die aber bald nach der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien erscheinen werden.

Die Darstellung des Standes der Forschung ist in der Einleitung in ihrer Komplexität geschildert, die Zwänge der Forschung in den Jahren des Kommunismus gut und ausgeglichen dargestellt.

Dieselbe ausgeglichene Schilderung finden wir auch bei der Beschreibung der Ereignisse ab dem Herbst 1918. Die Haltungen und Aktionen aller drei wichtigeren ethnischen Gruppen im damaligen trüben Kontext, als sich der Zerfall der Ordnung abzeichnete, ohne dass sich klare Perspektiven am Horizont gezeigt hätten und inmitten der Hiobsbotschaften aus den benachbarten Ländern sind eingehend analysiert. Das Zustandekommen des Mediascher Beschlusses wird sachlich dargestellt, die Suche nach einer Lösung in den Reihen der politischen Vertreter der Siebenbürger Sachsen, wobei sich die Richtung der Unterstützung der rumänischen Bemühungen zur Bildung des Nationalstaates und der Vereinigung Siebenbürgens mit Rumänien abzeichnen. Dies fand im Kontext der vorherrschenden Sorgen um die wirkliche Repräsentativität der Versammlung statt, da viele Gemeinden andere Meinungen geäußert hatten, und es gingen auch Gerüchte um, dass das in Siebenbürgen anwesende rumänische Militär angefangen habe, Beamte zu ersetzen und Güter zu requirieren (S. 105). Der Kontext war also sehr kompliziert, und auch nach dem Beschluss gab es viele kritische Stimmen, oder solche die den Beitrag der Pfarrer in dieser Angelegenheit beschuldigten, oder rund um die angeblichen Anzeichen, dass später Bukarest die Beschlüsse und Versprechungen von Alba Iulia (Karlsburg) nicht werde einhalten wollen (S. 114), z.B. auch zum Thema des Frauenwahlrechts, welches in Alba Iulia vorgesehen wurde, aber Bukarest sich eher wehrte, dieses Grundrecht auch in die spätere Gesetzgebung aufzunehmen.

Eine der meist diskutierten Maßnahmen dieser Jahre – die Agrarreform – wird als die größte Bodenreform Europas mit einem sozialen und nationalen Charakter, beschrieben, die Anfänge der

Idee um die Bodenreformfanden im Rahmen der damaligen Diskussionen um die Einrichtung des neuen Staates und seines Systems statt. Die Siebenbürger Sachsen haben lange auf eine günstige Lösung gewartet, die später beschlossene Reform beinhaltete hingegen ungünstige Klauseln für die traditionellen historischen Einrichtungen der Siebenbürger Sachsen.

Die sächsischen Pläne um die territoriale Autonomie, so wie diese in verschiedenen Formen während der Jahrhunderte bestanden hat und auch in den Karlsburger Beschlüssen zugesichert wurde, fanden einen speziellen Platz in den Friedensgesprächen – diese Rolle, die Attitüden der verschiedenen Vertreter der Siegermächte in der Gestaltung der neuen Ordnung werden speziell gewürdigt. Die rumänischen Vertreter wie Maniu und Vaida, sowie andere Mitglieder der Delegation haben die von Paris unterstützten Maßnahmen für einen effektiven Minderheitenschutz mit dem Argument der nach dem Krieg vorherrschenden Germanophobie ausgebrems.

Am Ende des umfassenden Kapitels welches das Schicksal der Siebenbürger Sachsen behandelt, wird der 4. Sachsentag behandelt, bei welchem mehrere politische Richtungen vertreten waren, einschließlich der Frauenbewegung. Es war eine der wichtigsten Versammlungen, welche über die Fragen der Zeit entscheiden sollte; wichtig war der Ausbau der Kontakte zu den anderen deutschsprachigen Minderheiten aus dem sich bildenden Großrumänien.

Das zweite umfassende Kapitel behandelt die Entwicklungen in den Reihen der Banater Schwaben, welche eine andere historische Vergangenheit hatten und der ungarischen Politik und Kultur näherstanden, so dass während der Jahrhunderte eine rege Assimilation stattfinden konnte. Das nationale Gefühl, zusammen mit dem Bedarf nach politischen Einrichtungen beginnt erst jetzt stärker zu werden. In den trüben Monaten nach dem Ende des Krieges, als das Banat von serbischen Truppen besetzt war, wurde die *Banater Republik* ausgerufen, eine fast morganatische Einrichtung mit dem Zweck das Banat an Ungarn gebunden zu halten, die jedoch Verwaltung und öffentliche Ordnung im Lande bis zur serbischen Besatzung bewahrt hatte; auch glaubten mehrere Vertreter der Schwaben, dass es eher eine politische Lösung in Richtung Ungarn geben würde. Später wurden die serbischen Truppen abgezogen und mit französischen ersetzt.

Inmitten dieser komplizierten Zustände und Geschehnisse entwickelten sich auch die Optionen der Banater Schwaben hinsichtlich der neuen territorialen Zuständigkeit. Es wird allerdings bemerkt, dass die Schwaben keine Delegation nach Karlsburg geschickt haben, und die serbische Besatzung ihnen nicht erlaubt hätte, sich öffentlich in die Richtung einer Vereinigung mit Rumänien auszusprechen (S. 189). Die Haltung aller Banater Bevölkerungsgruppen war sehr wichtig, da jetzt das Schicksal dieser Historischen Region in Diskussion stand – zwischen Aufspaltung oder die Eingliederung als ein Ganzes in einem der sich neu organisierenden Staatsgebiete. Rumänischerseits wurde vieles unternommen um die Zustimmung der Schwaben für die Vereinigung mit Rumänien zu gewinnen. Die Meinungsrichtungen unter den Schwaben werden eingehend geschildert, gleichzeitig mit den Versuchen seitens der rumänischen Nationalbewegung, die Schwaben, welche sich für die Beibehaltung des Banats als ein Ganzes, für sich zu gewinnen; hier hat sich am meisten Valeriu Braniște eingesetzt. Das Interesse in Bukarest aber auch auf internationaler Ebene für das Schicksal des Banats und die Haltung der Banater Schwaben war sehr rege in dieser Zeit voller Umwälzungen, unter welchen das Agieren der ungarischen Räterepublik das besorgniserregendste war. Schließlich neigte sich auch infolge der Intervention des rumänischen Heeres gegen die Räterepublik die Waage zugunsten der rumänischen Verwaltung, welche im Banat jetzt eingeführt wird (S. 203).

Infolge der „Schwabenversammlung“ wurden Delegationen nach Hermannstadt und auch nach Paris entsendet, welche die Wahrung des Banats als Ganzes und die Vereinigung mit Rumänien befürworteten; andere Vertreter hielten hingegen den Kontakt zu den serbischen Behörden aufrecht oder hegten Hoffnungen für eine Lösung mit Ungarn, da das Schicksal dieses Landes noch nicht durch die Friedensverhandlungen festgelegt wurde und die Räterepublik gestürzt ist. Die Delegation befürchtete, dass die Teilung schwerwiegende Konsequenzen zeitigen werde und hoffte, später in Rumänien zusammen mit den Siebenbürger Sachsen die Interessen der deutschen Minderheit wahren zu können. Die Auseinandersetzung zwischen den verschiedenen Ideen und Persönlichkeiten um

zukünftige Lösungen setzte sich fort bis zur Unterzeichnung des Vertrags von Trianon, welcher in dieser Richtung Gewissheit schaffte.

Die historische Entwicklung der Bukowinadeutschen wird in einem eigenen Kapitel erfasst; die Bukowina selbst hatte einen unterschiedlichen historischen Hintergrund im Vergleich zu Siebenbürgen oder dem Banat; auch hier bildete sich erst spät eine deutsche Nationalbewegung heraus, deren Tätigkeit in den zahlreichen Vereinen, kirchlichen Einrichtungen oder mehreren Parteien, hauptsächlich Filialen österreichisch-deutscher Parteien, sich konkretisiert hat. So war die multikulturelle Bukowina enger im sozialen und politischen Kreislauf Österreichs einbezogen gewesen, eben als Teil der zisleithanischen Reichshälfte. Der Krieg und die darauffolgenden Zustände verursachten einen komplizierten Kontext, in welchem das Schicksal der Bukowina entschieden werden sollte. Der Deutsche Volksrat wurde einberufen und vertrat alle Interessensbereiche der Bukowinadeutschen. Die wichtigsten Ereignisse, welche zum Bukowina-Kongress Ende November 1918, an welcher die bedingungslose Vereinigung mit Rumänien beschlossen wurde, geführt haben, werden eingehend und aus mehreren Perspektiven geschildert. Später kamen aber im Bereich der Verwaltung und des Schulwesens schwierige Zeiten für die Deutschen, die Entwicklungen in der Wahrung der Sprache gingen in einer entgegengesetzten Richtung als im Banat (S. 242); die zu rasche Anpassung an die neue Verwaltung und die Folgen der Grundreform verursachten weitere Unzufriedenheit. Die Vorgänge in den Reihen der Bessarabiendeutschen werden vor dem Hintergrund ihrer historischen Prägung dargestellt; nach dem Großen Krieg wurden die Ereignisse durch die Bolschewistische Revolution beeinflusst und später kam es zur Vereinigung mit Rumänien, der auch die Deutschen nach einer Phase der Unsicherheit zugestimmt haben, auch in der Hoffnung der Bildung eines „Deutschen Blocks“ in Großrumänien, welcher ihre Interessen verteidigen könnte und sah in Rumänien ein Schutzschild gegen den Bolschewismus (S. 256, 259).

Das letzte und interessanteste Kapitel behandelt die Umwandlung der deutschen Gemeinschaften in die deutsche Minderheit aus Rumänien, die Anfänge des Zusammenhaltes im neuen Staat. Die Anfänge dieses Prozesses kann man in den Werken von Professor Raimund Friedrich Kaindl über die gemeinsame Geschichte der Deutschen im Karpatenraum verorten. Seine Ideen wurden nach dem Krieg fortgesetzt; auch haben Delegierte der Deutschen aus den verschiedenen Provinzen während der Verhandlungen nach dem Krieg sich getroffen und ausgetauscht. Diese Kontakte wurden später ausgebaut, das kollektive Bewusstsein befand sich in diesen Jahren aber erst in einem anfänglichen Stadium (S. 268). Für den Plan der gemeinsamen Teilnahme an den Wahlen 1919 spielte die Persönlichkeit von Hans Otto Roth eine wichtige Rolle; jetzt zogen die ersten deutschen Abgeordneten ins rumänische Parlament ein. Diese Schilderung ergänzt sich mit der Darstellung der Schwierigkeiten und Herausforderungen im Bereich der Kultur und des Unterrichts, von der argen Lage der Schulen bis zur Unmöglichkeit der Gründung deutscher Universitäten.

Der vorliegende Band ist eine ausgewogene Darstellung der Entwicklungen aller deutschsprachigen regionalen Gruppen Großrumäniens nach dem Ersten Weltkrieg. Dabei werden die Diskussionen und politischen Versuchen hervorgehoben, im Kontext der Umgestaltung Europas nach dem Ersten Weltkrieg bei denen das Wirken und die Beziehungen zwischen den einzelnen Nationalitäten eine wichtige Rolle gespielt hatten. Alle Interessierten erhalten durch diese Veröffentlichung ein umfangreiches Forschungsinstrument welches Aufschlüsse über die vielen Entwicklungen gibt und Einsichten in die eigene Dynamik der erwähnten Gruppen gewährt.

Die Anhänge umfassen die wichtigeren Dokumente wie Manifeste oder Beschlüsse der Vertretungen der Deutschen bezüglich der Vereinigung, bis zum gemeinsamen Wahlprogramm der Deutschen aus Rumänien vom September 1919. Karten, Abbildungen und Porträts der wichtigeren Persönlichkeiten, das Quellenverzeichnis und das Personen- und Ortsnamenverzeichnis ergänzen die Kapitel des Bandes.

Lorand Mádly

Jan MIKRUT [a cura di], *Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista*, prefazione del cardinale Christoph Schönborn, Verona, Gabrielli Editori, San Pietro in Cariano, 2017, pp. 1243.

Ad un anno dalla pubblicazione di *La Chiesa cattolica e il comunismo*, ecco l'apparizione del nuovo volume curato sempre dal professore padre Jan Mikrut.

Il volume, molto corposo, è introdotto dalla Prefazione di S. E. il Cardinale Christoph Schönborn O.P., arcivescovo di Vienna.

Il volume comprende studi sull'Albania, Bulgaria, Repubblica Ceca e Slovacchia, Germania dell'Est, Bosnia, Erzegovina, Croazia, Slovenia, Polonia, Romania, Ungheria.

Come il volume precedente, ci sono differenti capitoli per la Slovacchia e Romania, il primo concerne la Chiesa cattolica di rito latino ed il secondo quella di rito bizantino.

Il volume si conclude con l'indice delle abbreviazioni, Indice dei collaboratori, dei nomi e dei luoghi.

Osserva nella Prefazione il Cardinale Christoph Schönborn, Arcivescovo di Vienna:

«Mi rallegro che un gruppo internazionale di storici della Chiesa dell'Europa centrale abbia dedicato le sue recenti ricerche alle grandi figure di fedeli della Chiesa cattolica: la lista di coloro che, di diverse nazionalità, all'opera è molto lunga. Gli storici di ogni paese hanno illustrato con competenza le vicende dei campioni della fede in relazione agli eventi storici che hanno interessato le singole nazioni: si tratta spesso di vicende drammatiche, che esprimono in modo commovente una forte fede e un intenso amore per la propria terra. Nelle mie visite all'estero e nei miei incontri internazionali io stesso ho conosciuto molti di questi uomini». (Cardinale Christoph Schönborn, Arcivescovo di Vienna: *Prefazione*, p. 13).

Il curatore dell'opera osserva:

«Come si può intuire dal titolo stesso *Testimoni della fede. Esperienze personali e collettive dei cattolici in Europa centro-orientale sotto il regime comunista*, si tratta di un'opera dedicata ai numerosi credenti cattolici del blocco sovietico impegnati nella difesa della loro fede e delle strutture della Chiesa. Le persecuzioni che la Chiesa subì nell'Europa dominata dal potere sovietico impegnati nella difesa della loro fede e delle strutture della Chiesa. Le persecuzioni che la Chiesa subì nell'Europa dominata dal potere sovietico, distrussero tante delle sue strutture fondamentali, ma non riuscirono a radicare le religioni dalla coscienza popolare. Fallì il tentativo di creare un'alleanza atea nel cuore dell'Europa cristiana. Le azioni contro la Chiesa avevano il carattere di una campagna politica, legata a contingenti problemi interni e l'efficienza di quelle azioni dipendeva dalla determinazione degli attivisti comunisti nella lotta contro la religione, dalla resistenza sociale e infine dalla posizione che la Chiesa occupava all'interno di ciascuna nazione». (Jan Mikrut, *Introduzione*, p.17).

A differenza del volume precedente, curato sempre dal prof. Jan Mikrut¹, il presente volume non comprende studi sui Paesi sovietici ed inoltre si sofferma su una Chiesa Cattolica di rito bizantino, quella ungherese, che non aveva trovato spazio nel volume precedente. Si tratta dello studio del professor Tamás Véghseő, rettore dell'Istituto teologico greco-cattolico di Nyiregyháza dedicato a Sant'Atanasio, intitolato *La Chiesa greco-cattolica ungherese nel periodo del regime comunista* (p.1151-1174), preziosa sintesi che ci fa meglio conoscere la storia della Chiesa greco-cattolica ungherese. Allora questa Chiesa era costituita in Diocesi o Eparchia, mentre dal 2015 essa è stata costituita dal Santo Padre Francesco in Metropolia di Hajdúdorog.

Gilulio Cargnello ha curato le testimonianze dall'Albania, uno degli ultimi Paesi ad essere sottomesso ai turchi, Paese in cui la Chiesa cattolica di rito latino, con una minoranza di cattolici di

¹ Jan Mikrut [a cura di], *La Chiesa Cattolica e il Comunismo. In Europa Centro-Orientale e in Unione Sovietica*. Prefazione del cardinale Moloslav Vlk, San Pietro in Cariano (Verona), Gabrielli Editori 2016, p. 599–757.

rito bizantino, era minoritaria. Come del resto si sa, negli anni '60, questo paese divenne il primo stato ateo del mondo. (Giulio Cargnello, *Le persecuzioni religiose del regime comunista albanese e la Chiesa cattolica*, pp. 23-58). Negli anni precedenti si era ricorsi alla prigione, alla tortura, alla calunnia per sradicare la fede. Da ricordare, tra gli altri il gesuita Giacomo Cardin, che dovette subire anni di cattività e di lavori forzati. (cfr. Giulio Cargnello, *Le persecuzioni religiose del regime comunista albanese e la Chiesa cattolica*, p. 31).

Antonio Cascone, invece, ha curato la parte relativa alla Bulgaria, soffermandosi sul beato Vincenzo Bossilkov: cfr. (Antonio Cascone, *Le persecuzioni comuniste. Il beato Eugenio Bossilkov*, p. 59-68). Questi, nato nel 1900, fu martirizzato nel 1952 assieme a tre sacerdoti assunzionisti. Egli era vescovo di Nicopoli e apparteneva all'ordine dei Passionisti. Fu beatificato sotto il Pontificato di San Giovanni Paolo II nel 1998.

Alla Slovacchia sono dedicate due parti: la prima, divisa a sua volta in tre parti, opera di Milan Kerdik, Ivan Chalupecky, Milan Kerdik e Peter Olexák (cfr. *Slovacchia: Chiesa romano-cattolica*, p. 69-103-118).

Peter Šturák, Atanáz Mandzák Peter Borza dedicano cinque capitoli alla Chiesa Slovacca greco-cattolica (Slovacchia, *Chiesa greco-cattolica*, p. 119-169) in cui emergono le figure dei beati vescovi Pavol Peter Gojdić (1888-1960) e Vasil' Hopko (1904-1976), nonché del martire Dominik Metod Trčka (1886-1959), redentorista, traslato definitivamente nel monastero redentorista di Michalovce nel 2001, proclamato beato da San Giovanni Paolo II.

Otto sono i capitoli concernenti la Repubblica Ceca (p. 171- 322) con contributi di Jaroslav Šebek, Jitka, Jonova, Jindřik Zdeněk Charouz, Stanislav Balík, Tomáš Halík, Jan Rybář, Remigie Anna Češíková, Jitka Jonova.

Gli studi relativi alla Germania Orientale (DDR) (p. 323- 385) sono due, ambedue appartenenti al curatore del libro il professor padre Jan Mikrut. Essi si soffermano anche sulla storia dei vescovi di Berlino dei primi anni del Dopoguerra.

Le pagine dedicate all'ex Jugoslavia si dividono in tre parti: la prima, relativa alla Bosnia Erzegovina, comprende 5 parti i cui autori sono rispettivamente: Ratko Perić, Anton Orlovac. Marko Semren, Natalia Palac. Milenko Krešić (p. 387-481), l'altra alla Croazia con cinque studi di Juraj Batelja, Jure Krišto, Veronika Popić, Mario Jareb e Pasquale Triulcio, ed infine una alla Slovenia, con studi di Blaž Otrin e due di Ilaria Montanar (p. 569-654).

Quindici sono i capitoli dedicati alla Polonia ed hanno come autori Zygmunt Zieliński, Jerzy Pietrzak, Pavel Wójcik, Dariusz Śmierchalski-Wachocz, Tadeus Wolsza, Agata Mirek, Sabina Bober, Marius Ingot, Jan Makrut, Tadeus Pyzdek (p. 655-956).

In queste pagine, rivive la figura del coraggioso cardinal Stefan Wyszyński (1901-1981), spentosi prima di vedere il crollo dei sovietici e dei loro manutengoli.

Merita interesse lo studio di Tadeus Wolsza, *Katyń 1940. Le circostanze del massacro sovietico e le sue conseguenze* (p. 743-757).

Due sono le parti dedicate alla Romania: la prima concerne la Chiesa romano-cattolica, con studi sul beato vescovo Antonio Durcovici, il cui autore è Stefan Lupu (pp. 957-968), sul beato Vladimir Ghica di Fabian Doboş, nobile ortodosso, passato alla Chiesa cattolica. Egli ottenne il privilegio del bi ritualismo. Ferencz Zsolt Kovács, dedica il suo studio al vescovo di Oradea di rito latino Mons Szilárd Bogdanffy, mentre Fabian Doboş al vescovo beato Áron Márton (1896-1980) che, come si sa, si prodigò anche per i fratelli greco-cattolici, per il confratello Iuliu Hossu, beatificato con altri sei vescovi da S.S. Francesco il 2 Giugno 2019. Grazie al postulatore della causa di beatificazione mons. Gergely Kovács, ora Arcivescovo eletto della Diocesi di Alba-Iulia, i lettori di lingua italiana e romena avevano potuto conoscere questo generoso testimone di Cristo e della Chiesa (cfr. a mo' d'esempio: Gergely Kovács (a cura di), *Márton Áron. Un vescovo sulla via della Croce*, Cluj-Napoca, Arhiepiscopia Romano-catolică, 2012)².

² Atti della commemorazione organizzata dall'Ambasciata di Romania presso la Santa Sede dal Pontificio Consiglio della Cultura in collaborazione con l'Accademia di Romania di Roma, Giovedì, 11 Ottobre 2012, Roma.

Daria Klich, invece, dedica il suo scritto alla persecuzione subita dagli ordini religiosi femminili (p. 1011-1029). Nelle sue pagine appare la figura di una suora di Oradea, suor Gabriella Hajdú (1915-1963), appartenente all'ordine delle Orsoline, che sperimentò la durezza e l'inumanità del carcere comunista. Era stata arrestata con l'accusa di insegnamento illegale del catechismo. Senza dubbio il suo dolore più acuto sarà stato non solo il rigido isolamento, ma anche l'assoluta mancanza di assistenza religiosa, come pure false accuse contro di lei di cui si dimostrarono maestri i suoi aguzzini.

La parte dedicata alla Chiesa greco-cattolica romena, concerne le suore Basiliane. Vorrei qui ad hoc citare lo studio di Veridiana Bofă *Le suore basiliane. dalla fondazione alla persecuzione* (p. 1031-1043), cui segue lo scritto di Cecilia Flueraş (La Congregazione delle Suore della Madre di Dio: fedeli alla consacrazione anche in mezzo alla tempesta (p. 1046-1055).

Pagine di grande importanza si trovano pure sulla parte ungherese. Qui è Tamás Toth che ci propone uno scritto interessantissimo che ci fa risalire agli anni che seguirono la prima guerra mondiale ossia alle persecuzioni contro la Chiesa di Béla Kun, il cui vero nome era Abel Kohn, ai tempi della Repubblica dei Consigli, ossia dei soviet, che fu fatta cadere anche grazie ai Romeni (cfr. p. 1057-1071). In questo periodo non mancarono martiri e testimoni.

Tamás Toth si sofferma sulla Repubblica dei Consigli, quindi su un periodo storico non molto conosciuto in occidente Adam Somorjai ci presenta una figura non solo illustre e degna, ma anche più conosciuta in occidente: quella del cardinale József Mindsenty (p. 1073-1086) che, ai tempi dell'epica rivoluzione del 1956 si era rifugiato presso l'Ambasciata degli Stati Uniti. Lo scritto di László Imre Németh, illustra i martiri: Vilmos Apor e Zoltán Lajos Meszlenyi (p. 1087-1103). Tamás Tóth presenta un interessante scritto che abbraccia le vittime del comunismo dal 1945 al 1989 (pp. 1105-1120). Gli ultimi tre scritti della parte relativa all'Ungheria sono opera di Kálmán Peregrin che si sofferma sui martiri francescani, mentre Tamas Tóth presenta i martiri della Vojvodina del 1944-1945.

Infine padre Tamás Véghseő, professore a Nyiregyháza, come ho accennato, ci dà un'immagine efficace della Chiesa greco-cattolica ungherese, che non fu soppressa come altre Chiese dello stesso rito, come quella romena e slovacca, ma cui, ovviamente, furono riservate sofferenze e privazioni per testimoniare la verità.

Il volume, quindi, presenta pagine utili anche per il „lettore medio” e gli permette di conoscere, o almeno di avvicinarsi, a fatti e personaggi che hanno testimoniato Cristo, la Chiesa e la Verità in territori molto diversi, ma ricchi di storia e di cultura.

Giuseppe Munarini

Sergiu SOICA, Gabriel BUBOI, *Episcopul Ioan Bălan în dosarele Securităţii*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2015, 413 p. + 10 foto nel testo [Il Vescovo Ioan Bălan nei dossier della „Securitate”].

Quattro anni prima che il Santo Padre Papa Francesco, avendo come concelebranti S.B. l'Arcivescovo Maggiore Lucian Mureşan e tutti vescovi greco-cattolici della Romania, nonché confratelli dell'Ungheria, dell'Ucraina e sacerdoti dei due riti, beatificasse i sette martiri a Câmpia Libertăţii, è apparso questo libro che si sofferma sul martirio di uno di questi vescovi, Ioan Bălan (1880-1959). Egli era il più anziano dopo Mons. Traian Frenţiu (1875-1952), vescovo di Oradea.

Come Mons. Vasile Aftenie (1899-1950), vescovo titolare di Ulpiana e Ausiliare del Metropolita Alexandru Niculescu, e Mons. Iuliu Hossu (1885-1970), Mons. Ioan Bălan si spense a Bucarest e fu sepolto nel Cimitero Bellu Catolic sino al 2013, quando fu traslato a Lugoj, di cui era stato vescovo.

Quest'opera di padre Sergiu Soica¹ e di padre Gabriel Buboï è molto importante perché riporta tutti i documenti presenti negli Archivi della „Securitate” concernenti questo Beato che era nato a Teiuş l'11 Febbraio 1880.

¹ Autore anche dell'agile volumetto *Episcopul Ioan Bălan*, Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuş, 2012. La Casa Editrice Galaxia Gutenberg, diretta da P. Silviu Hodiş con la collaborazione della moglie Mia, avuto il merito di pubblicare un volumetto per ogni vescovo beatificato.

Compì i suoi studi a Budapest ed a Vienna, come si evince anche dall'*Autobiografia* che si può leggere in questa pubblicazione (p. 313-372).

Divenne sacerdote celibe, poi Canonico e vescovo, rispettivamente nel 1903, 1920 e 1936.

La fiducia che la Santa Sede ebbe in lui si manifestò quando ottenne l'incarico di collaborare alla Redazione del Codice di Diritto Canonico orientale ai tempi di Papa Pio XI.

Scrisse numerose opere di carattere culturale, liturgico e canonico. Ricordiamo anche le collaborazioni alla rivista „Convorbiri Literare” (Conversazioni letterarie). Degni di nota sono, tra gli altri, lo studio *Limba Cărților Bisericești. Studiu istoric și liturgic* [La Lingua dei Libri Ecclesiastici. Studio storico e liturgico] che fu pubblicato nel 1914 a Blaj, e il libro *Antimisul*, [L'Antimension], edito l'anno successivo a Bucarest. Non mancarono studi sul Nuovo Testamento, libri concernenti il Diritto Canonico particolare quali *Fontes Juris canonici Ecclesiae rumanae*, libri e saggi storici sulle Congregazioni Mariane, sui sinodi locali etc.

Importante è stata pure la pubblicazione del *Noul Testament*, avvenuta ad Oradea nel 1925.

Alcuni libri sono stati proprio creati per i sacerdoti come ad esempio *Rostul Asociației preoțești Sf. Nichita Remesianeî* [Il significato dell'associazione sacerdotale San Nichita o Niceta di Remesiana].

Monsignor Ioan Bălan illuminò la Sua Chiesa con umiltà e sapienza, offrendo anche ai seminaristi la possibilità di continuare gli studi a Roma, Vienna o Strasburgo.

Significative sono le sue parole tratte da un discorso del 1° Novembre 1936, quando la Sua patria era ancora libera e la Sua Chiesa poteva diffondere la Buona Novella. Egli esprimeva il desiderio di annunziare la dottrina del Signore e di far suscitare con amore perenne l'amore degli uomini per il loro Creatore.

La sua ricca attività si manifestò quando era sacerdote a Bucarest, quindi in una zona di diaspora per la Chiesa greco-cattolica romena, nei tempi in cui era sacerdote un grande personaggio della Chiesa, ossia il nobile Vladimir Ghica (1873-1954), beatificato il 31 Agosto 2013. Questi, nato a Costantinopoli, si spense a Jilava dove, sottoposto ad un crudele trattamento, aveva dimostrato tutta la sua fede alla Chiesa ed a se stesso, rifiutando di abbandonare il Paese con il treno reale per affrontare l'esilio.

Incontro di due Beati, accomunati dalla Fede a Dio ed alla Chiesa, ma anche all'amore che li legava alla Patria Romena, caduta tra le grinfie del comunismo.

Monsignor Ioan Bălan, si spense il 4 Agosto 1959 nel monastero di Ciorogârla, non lontano da Bucarest, ove fu sepolto nel recinto cattolico del Cimitero Bellu.

La sua tomba non era lontana da quella di uno dei suoi consacratori all'Episcopato, mons. Iuliu Hossu (1885-1970) e del primo martire, anche lui pastore a Bucarest, Mons. Vasile Aftenie (1899-1950).

Il libro recensito, merita di essere letto, studiato e meditato perché ci presenta una raccolta di documenti del CNSAS, ossia note informative del servizio segreto romeno.

I primi due capitoli si soffermano sul personaggio Ioan Bălan, sulla sua solida fede e generosa umanità

La biografia propriamente detta (p. 19-52) che comprende anche la bibliografia delle pubblicazioni dello stesso vescovo.

Il penultimo capitolo che dà il titolo a tutta l'opera si intitola *EPISCOPUL DR. IOAN BĂLAN ÎN DOSARELE SECURITĂȚII IL VESCOVO DOTT. IOAN BĂLAN NEGLI ARCHIVI DELLA SECURITATE* (p. 53-312) è diviso in 7 sottocapitoli che contengono documenti della Securitate e di vari informatori, arricchiti da opportune note che spiegano con brevi dati anche i principali personaggi ricordati.

Scorrendo le note, troviamo riferimenti importanti che si riferiscono anche ad altri personaggi come ad esempio il preposito capitolare p. Nicolae Brînzeu, greco-cattolico su cui padre Sergiu Soica si era soffermato in un'altra sua ricca raccolta².

² Cfr. *Nicolae Brînzeu și dosarul din Arhiva CNSAS: Povestea unui eroism discret, Galaxia Gutenberg, 2013* [Nicoale Brînzeu ed il dossier dell'Archivio CNSAS: Racconto di un eroismo discreto].

Le dichiarazioni sono accompagnate anche da note concernenti l'inventario con gli oggetti, alcuni dei quali sacri che il Vescovo fu costretto a lasciare prima di dover indossare la divisa tipica dei carcerati.

Molto spesso le dichiarazioni sono firmate da ufficiali della famigerata „securitate”, altre volte comprendono numerose note esplicative che ci aiutano a capire meglio, a storicizzare la situazione e l'atmosfera in cui fu chiamato a vivere il vescovo Ioan Bălan che, come gli altri confratelli non tradì né la Chiesa né la propria coscienza.

Molto importante è pure l'*Autobiografia* (p. 313-372) in cui possiamo percorrere, dal racconto dell'Autore, gli anni belli, affascinanti e difficili, scritti con uno stile semplice ed immediato che ci aiuta ad avvicinarci a questo grande personaggio che, come gli altri sei beati, Ioan Suci (1907-1953), il Cardinal Iuliu Hossu (1885-1970), Traian Frențiu (1875-1952), Alexandru Rusu (1884-1963) Vasile Aftenie (1899-1950), Tit Liviu Chinezu (1904-1955) affrontò il martirio, dopo umiliazioni e peregrinazioni.

Il volume contiene prima della bibliografia, e dell'indice analitico, un sommario in lingua inglese e italiana.

Questo volume continua anche le ricerche di padre Sergiu Soica negli Archivi che hanno dato a noi opere ragguardevoli come quella apparsa sull'Eparchia di Oradea³ ed altre che si presenteranno prossimamente.

Giuseppe Munarini

Sergiu SOICA, *Cardinalul Iuliu Hossu, în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Editura MEGA, 2016, 782 p. [II Cardinale Iuliu Hossu nei dossier della „Securitate”].

Ad un anno dalla pubblicazione dell'analogo libro documentario sul vescovo Ioan Bălan (1880-1959), scritto in collaborazione con padre Gabriel Bubo¹, Rettore del Collegio Pio Romeno, padre Sergiu Soica, dell'Eparchia di Lugoj, ci offre questo monumentale libro su Iuliu Hossu (1885-1970), vescovo di Cluj-Gherla e primo cardinale della Chiesa Romana greco-cattolica.

Egli, assieme ad altri sei confratelli, è stato beatificato, come si sa, dal Santo Padre Francesco, a Blaj, il 3 Giugno 2019, nella località Câmpia Libertății; fulgido esempio per tutti i fedeli cristiani, in quanto hanno preferito affrontare una vita di martirio, costellata di sacrifici, privazioni, mancanza di libertà, stenti ed umiliazioni, piuttosto che tradire la propria coscienza. Ricordiamoli ancora una volta²: Vasile Aftenie (1899-1950)³, Valeriu Traian Frențiu (1875-1952)⁴, Ioan Suci (1907-1953)⁵, Tit Liviu Chinezu (1904-1955)⁶, Ioan Bălan (1880-1959)⁷, Alexandru Rusu (1884-1963)⁸ e Iuliu Hossu (1885-1970).

Il libro di Padre Sergiu Soica, appare nello stesso anno in cui è stato edito il volume *La nostra fede è la nostra vita*⁹; esso è la traduzione italiana dello stesso libro apparso in romeno nel 2003, per

³ Sergiu Soica, *Eparhia Greco-Catolica de Oradea și Securitatea în anul 1948*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2014.

¹ Edizione Mega, Cluj-Napoca, 2015.

² Li ho riportati nell'ordine della loro morte ossia della loro nascita al Cielo.

³ Mihaela Olău, *Episcopul Vasile Aftenie, Galaxia Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁴ Adrian Podar, *Episcopul Valeriu Traian Frențiu, Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁵ Adrian Podar, *Episcopul Ioan Suci, Galaxia Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁶ Adrian Podar, *Eouscopul Tit Liviu Chinezu, Galaxia Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁷ Sergiu Soica, *Episcopul Ioan Bălan, Galaxia Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁸ Mircea Manu, Ioan Timbuș, *Episcopul Alexandru Rusu, Galaxia Gutenberg*, Târgu Lăpuș, 2012.

⁹ Iuliu Hossu, *La nostra fede è la nostra vita. Memorie, A cura di Marco Dalla Torre. Traduzione in lingua italiana di Giuseppe Munarini, Cristian Florin Sabău e Ioan Mărginean-Cociș.*

le edizioni „Viața Creștină” di Cluj-Napoca, curato dal padre Dottor Silvestru Augustin Prunduș (1915-2004) OSBM¹⁰.

La prefazione al libro è del dottor Liviu Țăranu e sottolinea, oltre a qualche dato biografico, i momenti principali della sua vita quali il conseguimento, a Roma del titolo accademico di dottore in Filosofia (1906) e in Teologia (1910). Egli, come del resto è noto, iniziò la sua missione sacerdotale nell'Eparchia di Lugoj. Ricoprì vari incarichi da quello di bibliotecario a quello di protopope (arcipresbitero), infine quello di cappellano militare ai tempi della I Guerra Mondiale.

Quando, il 1 Dicembre 1918, la Transilvania si unì con la Romania, fu il vescovo greco-cattolico Iuliu Hossu ad essere presente nella delegazione romena ad Alba Iulia, nella Grande Assise, chiamata in romeno *Mare Adunare Națională* con altri ragguardevoli esponenti del mondo politico e religioso romeno, tra cui vorrei ricordare l'arcivescovo ortodosso Miron Cristea (1868-1939), divenuto patriarca dopo l'elevazione della Chiesa Ortodossa Romena a Patriarcato nel 1925. Egli sarebbe divenuto anche Primo Ministro.

Compì numerose visite canoniche, entrando direttamente a contatto con i suoi fedeli ed i suoi sacerdoti, tanto che fu definito „episcop al vizitațiilor canonice” [Vescovo delle visite canoniche]¹¹.

Nel 1930 Mons. Iuliu Hossu diventa vescovo di Gherla. Dopo quell'anno, con la Bolla del santo Padre Pio XI, *Solemni Conventione*, si attuano cambiamenti territoriali e alcune zone vengono affidate all'Eparchia del Maramureș, fondata proprio in quest'ultimo anno.

Il Vescovo si insediò effettivamente solo il 21 Gennaio 1932, quando gli uffici furono trasferiti in Calea Motilor 24-26¹².

Nel 1933-34 la Diocesi (Eparchia) di Cluj diventa di Cluj Gherla con sede in Calea Motilor, città in cui apre l'Accademia di Teologia. Anche negli anni successivi il vescovo di Cluj-Gherla, continua le visite canoniche, conoscendo a fondo i suoi fedeli e le sue istituzioni¹³.

Quando la Transilvania subì il dictat di Vienna egli fu considerato pastore dei Romeni¹⁴.

Un giusto riconoscimento fu attribuito al Vescovo quando questi entrò nell'Accademia Romena.

E vennero gli anni sinistri del comunismo e del Governo Petru Groza (1884-1958) e di quelli che erano comunisti o non lo erano, ma collaboravano volentieri con i servi dell'Anticristo e del piccolo georgiano. Come nel 1946 la Chiesa Ucraina Greco-Cattolica, nel 1948 anche la Chiesa Romena dello stesso Rito, finì per essere annullata da una decisione iniqua, dopo la celebrazione di un sinodo fasullo i cui membri, pur essendo ricattati, dal momento che si erano dimostrati pusillanimi, vennero scomunicati dallo stesso Mons. Iuliu Hossu che indicò in quel modo, pur perdonando chi si era pentito, che la via del relativismo e del collaborazionismo non era da perseguirsi.

Iniziò allora, come si sa, la Via Crucis, costellata dapprima di lusinghe, poi di umiliazioni, maltrattamenti, spoliazioni dei più elementari diritti.

Note all'edizione italiana di Giuseppe Munarini, EDB, Edizioni Dehoniane Bologna, 2016. Cfr la recensione del professor Ion Cârja, Iuliu Hossu, La nostra fede è la nostra vita, Editura Dehoniane, Colecți 2 „Fede e storia”/„Credința și istorie”, in „Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia graeco-catholica Veradiensis, 1–2/2016, p. 165–167.

¹⁰ Iuliu Hossu, *Credința noastră este viața noastră, Memoriele Cardinalul Dr. Iuliu Hossu*, Cluj-Napoca, Edit. Viața Creștină, 2003. Nella stessa Edizione cfr anche Gelu Hossu, Cardinalul Iuliu Hossu. *Spirit al Adevărului*, Cluj-Napoca, Edit. Viața Creștină, 2019, e Gelu Hossu, *Il Cardinal Iuliu Hossu, Spirito della Verità, Traduzione italiana di Laszlo Alexandru*, Cluj-Napoca, Edit. Viața Creștină, 2019.

¹¹ Cfr. Silvestru Augustin Prunduș-Clemente Plaianu, *Catholicism și ortodoxie românească. Scurt istoric al Bisericii Române Unite*, Cluj-Napoca, Casa de Editură Viața Creștină, 1994, p.112.

¹² Cfr. Silvestru Augustin Prunduș-Clemente Plaianu, *Catholicism și ortodoxie românească, op. cit.*, p. 33–34.

¹³ Cfr. Silvestru Augustin Prunduș-Clemente Plaianu, *Catholicism și ortodoxie românească, op. cit.*, p. 112.

¹⁴ Liviu Țăranu, *Prefața, Cardinalul Iuliu Hossu op. cit.*, p. 8–9.

Così per Monsignor Hossu, come per gli altri vescovi, cominciano i soggiorni nelle terribili carceri comuniste. Mi basti citare solo quella di Sighet, non lontano dalla frontiera con l'Ucraina, allora facente parte dell'Unione Sovietica, ove i figli tra i migliori, quindi anche Mons. Iuliu Hossu, furono chiamati a trascorrere giorni d'angoscia, nel silenzio esterno di chi voleva far scendere su di loro l'oblio.

Non seguiremo Mons. Iuliu Hossu nella Via Crucis, ma ricordiamo solamente la sua attività di Pastore che indirizzava Memoriali per la libertà della sua Chiesa. Vennero anche gli anni in cui gli fu riconosciuto il titolo di Cardinale in pectore ai tempi di Paolo VI. Egli però non volle lasciare né il suo Paese né le sue pecore.

Grande valore ha il libro di Padre Sergiu Soica per lo studio introduttivo

(Studi Introduttivi)¹⁵, che ci aiuta a capire meglio fatti e personaggi, e che ci presenta inoltre, da pp. 69 a p. 80, la data, il nome degli informatori o una sigla che li cela; spesso poi appare il nome reale di queste persone che oseremo, senza nessun moralismo, chiamare aguzzini. Molto spesso il nome reale è preceduto dal grado militare di questi personaggi che, forse, costretti, ma in ogni caso consapevoli, perseguirono uomini degni cui la Nazione doveva molto, moltissimo. La Nazione intera, non solo la Chiesa d'appartenenza.

Da pagina 117 troviamo la Lista dei documenti presenti nel libro. Essa non si ferma con la morte del vescovo nel 1970, ma continua sino al 1971 con una nota informativa concernente un cittadino straniero che si era informato sul sepolcro del Vescovo presso la Cattedrale cattolica di rito latino di San Giuseppe e con un altro documento di natura politica.

Il libro contiene anche, prima della bibliografia, con le fonti a stampa e di archivio, due riassunti, uno in lingua italiana (p.747-754) ed uno in lingua inglese (p. 755-762), quindi l'indice analitico.

Il libro è uno strumento indispensabile non solo per conoscere le sofferenze dei Martiri, recentemente beatificati, ma anche per capire, se mai ce ne fosse bisogno, la mostruosa azione della „Securitate” e dei suoi servi, convinti da una diabolica ideologia o costretti da ricatti: questo solo Dio e la loro coscienza lo sanno.

Colpisce infine, anche se non è una novità, ma una prova, quanto capillare fosse la loro azione, essendo celati persino in luoghi in cui mai te lo saresti aspettato.

Giuseppe Munarini

Sergiu SOICA, *Cardinalul Alexandru Todea în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2017, 816 p. [**Sergiu Soica, *Il Cardinale Alexandru Todea nei dossier della Securitate***].

Questo è il terzo libro di padre Sergiu Soica concernente i vescovi della Chiesa greco-cattolica¹. Lo studioso e ricercatore nel primo, risalente al 2015, si sofferma sul vescovo Ioan Bălan² ed è stato scritto in collaborazione con padre Gabriel Buboï, rettore del Pontificio Collegio Pio Romeno; il secondo ha trattato del primo cardinale romeno Mons. Iuliu Hossu³, eparca di Cluj-Gherla; il terzo, infine, si sofferma su un altro gigante della Romania e della Chiesa: Mons.

¹⁵ Sergiu Soica, *Cardinal Iuliu Hossu, op. cit.*, p. 18 e seg.

¹ Esiste anche un libro sul Beato Ioan Suci: Sergiu Soica, *Episcopul Ioan Suci în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2020, che non ho ancora esaminato. [Il Vescovo Ioan Suci nei dossier della „Securitate”].

² Sergiu Soica, Gabriel Buboï, *Episcopul Ioan Bălan în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Edit. Mega, 2015, p. 413 + 10 foto nel testo [Il Vescovo Ioan Bălan nei dossier della Securitate].

³ Sergiu Soica, *Cardinalul Iuliu Hossu, în dosarele Securității*, Cluj-Napoca, Edit. MEGA, 2016. p. 782 [Il Cardinale Iuliu Hossu nei dossier della „Securitate”].

Alexandru Todea. Quest'ultimo, come Monsignor Iuliu Hossu, fu creato cardinale. I primi due fanno parte del novero dei sette Servi di Dio, Beatificati da Sua Santità Papa Francesco a Câmpia Libertății, località per la quale il cuore di ogni romeno e di chi ama la libertà non può che palpitare.

Egli non è stato beatificato con gli altri sette vescovi, ma la sua testimonianza cristiana e romena, non lascia dubbi sulla sua rettitudine, sul suo coraggio, sulla sua fede.

Colpiscono, a p.8, le parole da lui scritte perché presentano plasticamente questa grande figura che, assieme ad altri presuli e laici i cui nomi non sempre conosciamo, rappresenta il rispetto per Dio e per la propria coscienza:

„Ho ritenuto l'azione svolta contro la mia Chiesa come ingiusta e come una tremenda violazione della coscienza. Per questo sono rimasto sulla linea della fede cattolica, inducendo i sacerdoti ed i fedeli a serbare la fede”⁴.

È un'affermazione, una protesta di una grande anima che sa ribellarsi e scandalizzarsi di fronte al male e davanti a chi vuole ottenere ingiustizie con la coercizione.

Osserva S.E. Mons. Virgil Bercea, vescovo greco-cattolico di Oradea, nel (*Cuvânt înainte*) ossia nella Prefazione al libro:

«La Romania del regime comunista ha conosciuto anche un sistema perfido di diffusione del terrore per l'instaurazione di un'atmosfera di terrore, insicurezza, angoscia che la terribile istituzione della „securitate dello stato” imponeva attraverso delatori, informatori, pedinamenti, inchieste e punizioni. Tutti coloro che non si inquadavano nelle linee imposte dal regime, divenivano „nemici del popolo” e, purtroppo si sono trovate „delle persone premurose” per porsi a servizio dei persecutori»⁵.

Come si sa, Monsignor Alexandru Todea era oriundo di Teleac, figlio di una famiglia numerosa. Vi nacque il 5 Giugno 1912. Frequentò le scuole nel villaggio natale, ma anche a Reghin, presso il Liceo „San Basilio il Grande”.

Studiò a Roma, presso l'Istituto „De Propaganda fide”, ottenendo la laurea e ritornando poi in Patria.

Egli fu, dunque, studente nella Città Eterna e, una volta ritornato in Madre Patria, rivestì vari ruoli affidatigli dai suoi Superiori. Fu, infatti non solo professore di Religione, ma anche di lingua italiana nelle scuole secondarie, poi segretario metropolitano.

Ricoprì anche, nell'ambito della sua attività pastorale, il ruolo di parroco e protopope (protopresbitero). Purtroppo vennero gli anni del comunismo, del grande Moloch che lo vide perseguitato al pari dei figli migliori della Patria romena⁶.

Fu arrestato per ben sei volte, una volta anche per aver protestato per l'allontanamento di Sua Maestà Re Michele (1921-2017)⁷.

Va sottolineato che per lui, nel processo che subì nel 1952, fu chiesta la condanna a morte e che trascorse anni nella clandestinità e nelle prigioni.

Egli fu imprigionato a Jilava, Sighet, Râmnicu Sărat, Pitești, Dej, Gherla, Văcărești.

Egli fu liberato dalla prigionia nel 1964, conforme al Decreto 411 del 1964.

Data miliare della sua vita fu l'ordinazione episcopale, impartitagli da Mons. Iosif Schubert (1890-1969), vescovo titolare di Ceramussa, alla presenza del futuro vescovo greco-cattolico romeno George Guțiu (1924-2011) che sarebbe stato eparca di Cluj-Gherla sino al 2002.

⁴ Sergiu Soica, *Cardinalul Iuliu Hossu, în dosarele Securității, op. cit.*, p.7. La traduzione in italiano mi appartiene.

⁵ Virgil Bercea, *Cuvânt înainte*, in Sergiu Soica, *Cardinalul Alexandru Todea op. cit.*, p. 10. [La traduzione in italiano è mia].

⁶ Cfr. Silvestru Auustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catholicism și Ortodoxie Românească*. Casa de Editură „Viața Creștină”, Cluj-Napoca, 1994, p.175.[Cattolicesimo ed Ortodossia Romena]

⁷ Cfr. Silvestru Auustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catholicism și Ortodoxie Românească*. Casa de Editură „Viața Creștină”, Cluj-Napoca, 1994, p. 175.

Nel 1986 fu eletto dalla Conferenza dei vescovi romeni e degli Ordinariati Metropolita della Chiesa greco-cattolica romena, unita con Roma e la carica gli venne confermata dalla Santa Sede.

Caduto il comunismo, egli continuò la sua preziosa attività⁸, fu nominato dal Santo Padre Arcieparca, quindi fu creato cardinale con il titolo di Sant'Atanasio in via Tiburtina il 5 Giugno 1992. Quindi egli veniva ad essere il II Cardinale della Chiesa Romena Unita, dopo Mons. Iuliu Hossu, nella cui vita possiamo cogliere non poche analogie.

Assolse anche l'incarico di Presidente della Conferenza Episcopale della Romania.

Fu colpito da ictus nello stesso anno, ma ebbe la gioia di vedere ed abbracciare il Santo Padre Giovanni Paolo II durante la sua visita in Romania in cui il popolo cristiano aveva gridato „Unitate, Unitate !”.

Si spense il 22 Maggio 2002 a Târgu Mureș.

Il libro di Padre Sergiu Soica comprende una prefazione del vescovo di Oradea S.E, Mons. Virgil Bercea (p. 9-11) e un ricco studio introduttivo (p. 13-124).

In questo appare la lista dei volumi e degli studi del Cardinal Alexandru Todea, di carattere pastorale oppure scientifico.

Il volume di Padre Sergiu Soica contiene la lista dei documenti e delle note informative divisi per anno.

Esse cominciano nel 1946 e terminano nel 1973. Ovviamente essi contengono anche le firme degli ufficiali della „Securitate” che li avevano redatti.

Una caratteristica importante del volume in oggetto è una serie di documenti in cui il futuro Cardinale si rivolge ai politici romeni con pacatezza, ma con determinazione.

Vorrei citare un Memoriale indirizzato a Gheorghiu Gheorghiu Dej (1901-1965) in cui si chiede la libertà per la Chiesa greco-cattolica (op. cit., p. 742-748).

Esiste anche un altro memoriale indirizzato al Presidente del Consiglio di Stato della Repubblica Socialista di Romania, Segretario Generale del Partito Comunista Romeno, Nicolae Ceaușescu (p. 777-785).

Il volume contiene anche due riassunti in lingua italiana (p. 788-790) ed in lingua inglese (p. 791-793) oltre all'indice dei nomi e delle località.

Prezioso è stato il contributo di Padre Sergiu Soica che ci presenta una serie di documenti, fonti indispensabili per conoscere la storia del tempo e le vicissitudini del II Cardinale della Chiesa Greco-Cattolica Romena che riposa ora a fianco del Vescovo Ioan Inochentiu Micu Klein che, come si sa, si spense a Roma nel 1768 e che fondò il piccolo „oppidum”, ricco di storia e di cultura di Blaj, proprio nella Cattedrale, creata dall'architetto di origine lombarda Anton Erhard Martinelli (1684-1787).

Giuseppe Munarini

⁸ Cfr. Silvestru Auustin Prunduș, Clemente Plaianu, *Catholicism și Ortodoxie Românească*. Casa de Editură „Viața Creștină”, Cluj-Napoca, 1994, p. 175.